

**Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
И. РАЗЗАКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
ТЕХНИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 08.23.666 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда

УДК: 657.3:332.8 (043.3)

Зенина Елена Вячеславовна

**ККУРУЛУШТА СТРАТЕГИЯЛЫК БАШКАРУУЧУЛУК ЭСЕБИН
УЮШТУРУУ ЖАНА ИШТЕТҮҮ ПРОБЛЕМАЛАРЫ (КР
МАТЕРИАЛДАРЫНЫН НЕГИЗИНДЕ)**

08.00.12 – бухгалтердик эсеп, статистика

**Экономика илимдеринин доктору
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын авторефераты**

Бишкек - 2023

Иш Кыргыз-Россия Славян университетинин бухгалтердик эсеп.ю талдоо жана аудит кафедрасында аткарылды.

Илимий кеңешчи: Исраилов Мукаш,

экономика илимдеринин доктору, профессор, Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин бухгалтердик эсеп, талдоо жана аудит кафедрасынын профессору

Расмий

оппоненттер:

Акылбекова Нелля Ильинична,

экономика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин университетинин менеджмент кафедрасынын башчысы

Тайгашинова Кусникамал Тортубаевна,

экономика илимдеринин доктору, профессор, Алмата гуманитардык-экономикалык университетинин эсепке алуу, аудит жана статистика кафедрасынын профессору

Исроилов Баходир Ибрагимович,

экономика илимдеринин доктору, профессор, Ташкент мамлекеттик экономикалык университетинин бухгалтердик эсеп жана аудит кафедрасынын башчысы

**Жетектөөчү
мекеме:**

Ош мамлекеттик университети, бухгалтердик эсеп жана экономикалык талдоо кафедрасы, дареги: 723500, Кыргыз Республикасы, Ош ш., А. Масалиев проспекти, 80

Диссертацияны коргоо 2023-жылдын «27» октябрында 14.00дө Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин алдындагы экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 08.23.666 диссертациялык кеңешинин жыйналышында 72,,33, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү дареги боюнча өтөт.

Диссертацияны коргоону онлайн көрсөтүүнүн идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/082-wra-13n-j9d>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек ЖОлу көч., 394) жана И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин (720044, Бишкек ш., Ч. Айтматов проспекти, 66) китепканаларында, ошондой эле КРП УАК сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын «25» сентябрында таркатылды

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,

экономика илимдеринин доктору, доцент

Есеналиева Б.Б.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Жаңы чакырыктар жана бизнес чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөр менен мүнөздөлгөн экономикалык мамилелердин калыптандыруу мезгилинде жашоонун сапатын жогорулатуунун тармагы катары курулушту өнүктүрүү олуттуу мааниге ээ. Тилекке каршы, турмуш-тиричиликти камсыз кылууну иштешинин натыйжалуулугун изилдөө, узак убакыт бою Советтик Кыргызстанда да экономика илиминин көңүл тышында калып келе жатат.

Курулуш технологиялык көтөрүлүүнү башынан өткөрүп жатат жана бул тармактагы технологиялык процесстерди модернизациялоону талап кылат. Бул тармакты өнүктүрүү жана өркүндөтүүдө калктын турмуш деңгээлин мындан ары жогорулатуу үчүн зор мүмкүнчүлүктөр менен бекемделет. Курулуш продукциясы турмуш жыргалчылыгынын жалпы көлөмүн көбөйтүү менен гана эмес, жеке жана коомдук керектөөнүн түзүмүн сапаттуу жакшыртуу аркылуу керектөөлөргө бардык чоң көлөмдө кирет. Азыркы мамилелердин шарттарында КР ири шаарларында жана айыл жерлердеги курулуштун азыркы абалы калктын материалдык жана руханий жыргалчылыгынын өсүшүнө терс таасирин тийгизүүдө. Анын үстүнө курулуш өндүрүшүнүн деңгээлиндеги айырмачылыктар социалдык-экономикалык маселелерди чечүүгө тоскоол болуп, жалпысынан экономикалык кайра куруулардын натыйжалуулугун жана темптерин төмөндөтөт. Курулуш продукциясынын айрым түрлөрү өзүнүн маанисин жоготуп баратат, башкалары мурда байкалбаган маанилүүлөрдүн катарына кошулуп, мамлекеттен чоң көңүл бурууну жана калктын үй-бүлөлүк бюджетинен финансылык чыгымдарды талап кылууда. Ушуга байланыштуу курулушта КР жүргүзүлүп жаткан жалпы социалдык-экономикалык программалар менен шартталган олуттуу өзгөрүүлөр болуп жатат.

Стратегиялык башкаруучулук эсебине байланышкан негизги теориялык жана практикалык жоболорду изилдөөгө, мониторинг жүргүзүүгө жана ишке киргизүүгө байланыштуу олуттуу салымдарды жана илимий эмгектерди Борбордук Азиянын окумуштуулары кошкон: М.И. Исраилов, А.А. Шербекова, М.К. Эржанов, Т.Ж. Суранаев, К.Т. Тайгашинова, С.Д. Тажибаев, В.Л. Назарова, Е.У. Кулова, В.К. Радостовец, С.С. Сатубалдин, Ф.С. Сейдахметова жана башкалар.

Стратегиялык башкаруучулук эсебинин белгилүү бир теориялык-методологиялык жана практикалык мааниси чет өлкөлүк окумуштуу-изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде ачылган: И. Ансоф, К.Друри, Скоун, Дж. Фостер, Ч.Т. Хорнгрен, В.С. Абрамов, С.А. Анохин, А.В. Аксянова, А.Т. Зуб, А.И. Долгов, О.П. Молчанова, Н.С. Отварухина, М.Б.Шифрин, М.Н. Сидоров, Е.П. Голубков, Б.Г. Литвак, В.Ф. Палий, Шеремет, Т.З. Мухутдинов жана башка бир катар экономисттер. Курулуш өндүрүшүнүн проблемаларын терең изилдеген окумуштуулар А. Додонов, Р.Е. Лещинер, А.И. Файнберг, Т.С. Фомина жана башкалар.

Проблеманын актуалдуулугу теориялык жана илимий-методологиялык негиздерин изилдөө менен гана эмес, ошондой эле курулуштагы стратегиялык башкаруу эсебинин негизги аспектеринин концептуалдык негиздерин өркүндөтүү, ата мекендик жана чет өлкөлүк тажрыйбаны пайдалануу менен, курулушта стратегиялык башкаруу эсебине таасир этүүчү негизги факторлорду жана процесстерди бөлүп көрсөтүү менен негизги аспектилерди аныктоо процессин киргизүү менен заманбап шартта аны талдоо методикасын өркүндөтүү зарылчылыгы менен жогорулайт.

Бирок бул проблемалар теориялык жактан да, практикалык планда да жетиштүү иштелип чыккан эмес жана талаш бойдон калууда. Стратегиялык башкаруучулук эсебин уюштуруунун жана иштешинин проблемаларын изилдөөнүн зарылчылыгы диссертациялык иштин темасын тандоону шарттады, изилдөөнүн максатын, милдеттерин, түзүмүн жана негизги багыттарын аныктады.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына; Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасына; 2020-жылдын 17-январындагы № 14 Кыргыз Республикасынын 2020-2030-жылдарга курулушту өнүктүрүү стратегиясына, «МУК» УНПК НОУ “Менеджмент жана экономика” кафедрасынын “Санариптештирүү шартында КР административдик-аймактык бирдиктеринин экономикасынын натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору” ж.б. илимий изилдөө темасы менен байланыштуу.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Бул диссертациялык иштин максаты курулушта стратегиялык башкаруу эсебин түзүүнүн теориялык, аналитикалык, инновациялык негиздерин, методдорун, моделдерин жана методикаларын изилдөө болуп саналат.

Коюлган максатка ылайык төмөнкү милдеттер аныкталган:

1. өндүрүштүк ишти натыйжалуу башкарууну жүзөгө ашыруу жана ресурстарды максаттуу пайдаланууну контролдоо үчүн анык маалыматты алуу масатында, стратегиялык башкарууну жана инновациялык өнүктүрүүнү натыйжалуу пландоонун маңызын ачуу үчүн негизги түшүнүктөрдүн жалпы концепциясын берүү менен стратегиялык башкаруу эсебинде эсепке алуу системасын түзүүнүн теориясын жана методологиясын изилдөө;

2. трансформациялык экономиканы өнүктүрүүнүн кыймылдаткычы катары курулуштагы стратегиялык башкаруу эсебинин актуалдуу теориялык негиздеринин ролун, анын ичинде аны уюштуруунун теориясында жана практикасында колдонулган ар кандай мамилелерди, методдорду жана инструменттерди аныктоо;

3. курулуш процессинин катышуучуларынын өз ара аракеттенүүсүн жөнгө салууга багытталган стратегиялык башкаруу эсебин өнүктүрүүгө

өбөлгө түзүүчү КР курулуш ишканаларынын ишинин өзгөчөлүктөрүн аныктоо;

4. курулушту өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу шартында стратегиялык башкаруу эсебинин абалын талдоо жана баалоо, анын иштешиндеги проблемаларды аныктоо;

5. эсепке алуу системасынын негизги стратегиялык критерийлеринин натыйжалуулугун баалоодо башкарууну талдоонун методологиялык мамилелерин аныктоо менен натыйжалуу стратегияны ишке киргизүүнүн алгоритмин негиздөө;

6. негизги өндүрүштүк көрсөткүчтөрдүн регрессиялык моделдерин структуралаштыруу үчүн аналитикалык жол-жоболор менен математикалык моделдөө методдорун колдонуу;

7. потенциалдуу тобокелдиктерди башкаруу концепциясын иштеп чыгуу, аларды минималдаштыруу боюнча тийиштүү чараларды сунуштоо, ички аудит системасын өнүктүрүү механизми аркылуу курулушта стратегиялык башкаруу эсебин уюштурууну жана иштешин жакшыртуу боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгуу;

8. чечимдерди кабыл алууда процесстерди оптималдаштыруу жана маалыматтык колдоонун сапатын жогорулатуу максатында санариптештирүүнүн уюштуруучулук-методологиялык аспектерин, анын ичинде жаңы технологияларды колдонууну сунуштоо.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы трансформациялык экономика жана санариптештирүү шарттарында курулуш ишканаларын изилдөөдө стратегиялык башкаруу эсебинин теориялык, методологиялык жана практикалык жоболорун негиздеп, аларды өркүндөтүү боюнча сунуштарды жана сунуштамаларды иштеп чыгууда турат.

Илимий жаңылыктын негизги элементтери болуп төмөнкүлөр саналат:

1. стратегиялык башкаруу эсебинде эсепке алуу системасын түзүү боюнча жүргүзүлгөн методологиялык изилдөөлөрдүн негизинде окумуштуулардын болгон көз караштарын жалпылоо жана изилдөөнүн тандалган багытында адабий булактарга аналитикалык сереп салуу менен өнүгүүнүн теориялык жана методологиялык концепциялары белгиленди, бул авторго изилдөө предметин ачуу үчүн негизги түшүнүктөрдүн жалпы концепциясын көрсөтүүгө мүмкүндүк берди. “Стратегиялык менеджмент” түшүнүгүнүн автордук аныктамасы конкреттүү тармактын же бүтүндөй мамлекеттин микро жана макродеңгээлдеринде пландаштырылган жаңылыктарды жана максаттарды коммерциялаштырууга жетишүү үчүн өнүгүүнүн перспективдүү инновациялык жолу катары чечмеленген;

2. курулуш компанияларынын контекстинде стратегиялык башкаруу эсебинин теориялык негиздеринин ролу аны уюштуруунун теориясынын жана практикасынын негизинде чечимдерди кабыл алууда башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу;ну бөлүп көрсөтүү менен негизделген;

3. КР курулуш ишканаларынын ишинин өзгөчөлүктөрүнө комплекстүү талдоо жүргүзүүнүн негизинде изилденип жаткан мезгилде багытты жана динамикада натыйжаларды көрсөтүүнү аныктоо менен негизги

статистикалык жана техникалык-экономикалык көрсөткүчтөрдүн салыштырма баалоосу аныкталды;

4. стратегиялык позициялар күчтүү жактарына – мобилдүүлүккө жана ийкемдүүлүккө басым жасоо менен дайыма жаңыланып туруу зарылчылыгы менен аныкталды;

5. эсепке алуу системасынын негизги стратегиялык критерийлеринин натыйжалуулугун баалоодо натыйжалуу стратегияны ишке киргизүүнүн алгоритми негизделди жана башкарууну талдоонун методологиялык мамилелери аныкталды;

6. изилденип жаткан чөйрөдө негизги өндүрүштүн регрессиялык моделдерин структуралаштыруу үчүн экономикалык-математикалык жол-жоболорду колдонуунун зарылчылыгы негизделди;

7. тобокелдиктерди башкаруу жана ички башкаруучулук аудит маселелерин изилдөөнүн жыйынтыгында курулушта стратегиялык башкаруу эсебин уюштурууну жана иштешин өркүндөтүү максаттарына жетүү үчүн зарыл чараларды деталдуу баяндоо менен этаптарга бөлүнгөн методикалык сунуштамалар сунушталды;

8. курулушта стратегиялык башкаруу эсебин жүргүзүү үчүн колдонулган маалыматтык технологияларды пайдалануу боюнча уюштуруучулук-методикалык жоболор түзүлдү.

Жүргүзүлгөн изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү аларды чарбалык иштин натыйжалуулугун жогорулатуу максатында курулуш ишканаларынын эсепке алуу жана аналитикалык иштерине сунуш кылууга болот. Диссертациялык изилдөөнүн материалдары жана теориялык жоболору стратегиялык башкаруу эсебинин маселелерин кароодо билим берүү максатында пайдаланылышы мүмкүн. Методологиялык сунуштамаларды жана сунуштарды практикалык колдонуу курулуш ишканалары тарабынан аткарылган иштердин жана көрсөтүлүүчү кызматтардын натыйжалуулугун жогорулатууга, тейлөөнүн сапатын жана маданиятын жогорулатууга, курулушта ырааттуу башкаруу системасын түзүүгө, экономикалык жана математикалык моделдерди колдонуу аркылуу негизги көрсөткүчтөрдү талдоо боюнча жаңы инновациялык саясатты иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү курулушта стратегиялык башкаруу эсебин уюштуруунун жана иштешинин проблемаларын изилдөөнүн натыйжасында алынган натыйжалар эсепке алуу маалыматынын сапатын жогорулатууга багытталган методдорду жана жол-жоболорду иштеп чыгууга жардам бере тургандыгында турат. Бул компанияларга финансылык абал, стратегиялык процесстердин өндүрүмдүүлүгү жана натыйжалуулугу боюнча кыйла так жана ишенимдүү маалыматтарды алууга мүмкүндүк берет. Сапаттуу эсепке алуу маалыматы башкаруучулук чечимдерди кабыл алуу үчүн маанилүү курал болуп саналат жана стратегиянын натыйжаларын жана жетишкендиктерин так баалоого мүмкүндүк берет.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. стратегиялык башкаруу эсебинде эсепке алуу системасын түзүү методологиясы окумуштуулардын болгон көз караштарын жалпылоо жана изилдөөнүн тандалган багытында адабият булактарына аналитикалык сереп салуу менен изилденди;

2. стратегиялык башкаруу эсебинин концептуалдык принциптери аны уюштуруунун теориясын жана практикасын изилдөө менен аныкталды;

3. КР курулуш ишканалары жана алардын азыркы шарттарда ишинин өзгөчөлүктөрү каралды;

4. курулушту өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу шартында стратегиялык башкаруу эсебин уюштуруунун абалына баа берүү, анын иштешиндеги көйгөйлөрдү аныктоо;

5. башкарууну талдоодо натыйжалуу стратегиянын негизги этаптарынын алгоритми эсепке алуу системасынын стратегиялык критерийлеринин натыйжалуулугун баалоо менен негизделет;

6. математикалык моделдөө методдорунун негизинде негизги өндүрүштүн көрсөткүчтөрүн талдоо жүргүзүүдө регрессиялык моделдерди структуралаштыруу боюнча аналитикалык жол-жоболорун ишке киргизүүнүн максатка ылайыктуулугун негиздөө;

7. стратегиялык башкаруу эсебинде тобокелдиктерди башкаруу концепциясы аларды азайтуу боюнча тиешелүү чараларды көрүү менен иштелип чыкты, стратегиялык максаттардын негизинде чогултулган маалыматты талдоонун негизинде башкаруунун натыйжалуулугун аныктоонун негизги процесстеринин бири катары ички башкаруу аудитинин системасын өнүктүрүү талданды;

8. заманбап санариптик технологияларды колдонуу менен стратегиялык башкаруу эсебин өнүктүрүүнүн концептуалдык багыттары иштелип чыкты.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору КР Билим берүү жана илим министрлигинде педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо үчүн “Окутуудагы жана баалоодогу заманбап билим берүү технологиялары” курсун уюштурууда жана өткөрүүдө колдонулат. Алынган моделдер, сандык маанилер, формулалар жана коэффициенттер макроэкономикалык башкаруучулукту талдоо жүргүзүүдө жана менчиктин ар кандай формасындагы субъекттердин эсепке алуу системасынын стратегиялык критерийлеринин натыйжалуулугун баалоодо колдонулат. Мамлекеттик уюмдарда жана курулуш ишканаларында, атап айтканда КР Экономика жана коммерция министрлигинде, «Гаранд Девелопмент» ЖЧКсында, «Meribell Tekstil Insaat» ЖЧКсында, «Каркас KG» ЖЧКсында ж.б. колдонулат.

Изилдөөнүн натыйжаларынын апробациясы. Диссертацияда түзүлгөн негизги жоболор, теориялык тыянактар жана практикалык сунуштамалар форумдарда, эл аралык жана улуттук илимий-практикалык конференцияларда жарыяланды, айтылды жана жактырылды: «К инновационному развитию в условиях нестабильности глобальных экономических процессов» (2010-ж., Алма-Ата ш.); «Новая парадигма

экономического развития страны: интеграция, индустриализация, инновация» Аль Фараби атындагы Казак улуттук университетинин Экономика жана бизнес жогорку мектеби (2011-ж., Алма-Ата ш.); Балбаков М.Б. 75 жылдыгына арналган «Проблемы реформирования экономики КР» (2012-ж., Бишкек ш.); «Модернизация секторов экономики и системы профессионального образования в КР в условиях глобализации (2012-ж., Бишкек ш.); «Современные тенденции совершенствования организации учётно-аналитической деятельности на предприятии» (2012-ж., Бишкек ш.); «Исраилов окуулары» Борбордук Азияда өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форуму (2011-2022-жж., Чолпон-Ата, Бишкек, Алания шаарлары) ж.б.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыялоолордо толук чагылдырылышы. Изилдөөнүн негизги натыйжалары 24 иште жарыяланган, анын ичинде бир монография, 23 илимий макала, КРП УАК сунуштаган журналдарда, анын ичинде Scopus -2, ИЦРИ – 17, КР – 1, чет өлкөдө – 3.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, шарттуу белгилердин тизмегинен, төрт главадан, корутундудан, практикалык сунуштамалардан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Диссертациянын жалпы көлөмү таблицаларды жана сүрөттөрдү кошуп алганда 280, бетти түзөт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу негизделип, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери, алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы белгиленген, натыйжалардын практикалык жана экономикалык мааниси ачылып, коргоого алынып жаткан диссертациянын негизги жоболору, изденүүчүнүн жеке салымы келтирилген жана диссертациянын жыйынтыктарынын апробациясы белгиленген.

«Курулуштагы стратегиялык башкаруу эсебинин теориялык жана илимий-методологиялык негиздери» деген биринчи главада курулуштагы стратегиялык башкаруу эсебинин теориялык жана илимий-методикалык негиздери каралат.

Динамикалуу өнүгүп жаткан заманбап мамилелердин шарттарында стратегиялык башкаруу эсеби чарба жүргүзүүчү субъектилердин байланышынын негизи жана башкаруу персоналын маалыматтык камсыздоонун эң маанилүү элементи болуп калат.

Бухгалтердик эсеп жана аналитикалык маалымат уюмдун ичинде жана анын чегинен тышкары башкаруу жана каржылык чечимдерди кабыл алуу үчүн кызмат кылат. Тарыхый жактан алганда, дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүнүн окумуштууларынын күчү менен азыркы формасын алган эсепке алуу жана маалымат системасы иштелип чыккан.

Дүйнө жүзү боюнча тез өзгөрүүлөр, санариптик интернет, коронавирус пандемиясынын өнүгүшү бизнес ээлерин жана менеджерлерди стратегиялык

башкаруу ыкмаларын изилдөөгө жана кайра карап чыгууга түрткү берет. «Жаңы дүйнөнүн» артыкчылыгы – бул ааламдашуу, анда улуттук айырмачылыктар жана артыкчылыктар жоюлуп, натыйжада керектөө стандартташтырылат.

Ааламдашуу адамзаттын тарыхындагы сөзсүз түрдө боло турган көрүнүш, ал дүйнө товарлардын жана продукциялардын, маалыматтын, билимдин жана маданий баалуулуктардын алмашуусунун натыйжасында бири-бири менен тыгыз байланышта болгондугунан турат. Бирок акыркы он жылдыктарда технология, коммуникациялар, илим, транспорт жана өнөр жай сыяктуу тармактардагы болуп көрбөгөндөй жетишкендиктердин аркасында бул глобалдык интеграциянын темпи алда канча тезирээк жана таасирдүү болуп калды.

Азыркы учурда стратегиялык башкаруу – бул уюмдун натыйжалуулугунун атаандаштардын көрсөткүчтөрүнүн деңгээлинен узак мөөнөттүү ашып кетишине алып келген максаттуу иш-аракеттердин системасы.

Стратегиянын жана стратегиялык башкаруунун түрлөрүн изилдеп, ата мекендик жана чет элдик авторлордун полемикалары аркылуу изилдөөнүн бул предмети боюнча ар кандай көз караштарды ачып берип, стратегиялык башкаруунун маңызына болгон көз карашыбызды белгилеп кеткибиз келет. Биздин оюбузча, *стратегиялык башкаруу* – бул конкреттүү тармактын же бүтүндөй мамлекеттин микро жана макро деңгээлдеринде пландаштырылган *инновацияларды* жана максаттарды коммерциялаштырууга жетүү үчүн келечектүү инновациялык өнүгүү жолу.

«Инновация» түшүнүгү же термини латын тилинен келип чыккан «novatio», ал «жаңылануу» (же «өзгөртүү») дегенди билдирет жана латын тилинен «багытка» деп которулган «in» префикси, эгер сөзмө-сөз которсок «Innovatio» - «өзгөрүү багытында» дегенди билдирет.

Ата мекендик жана чет өлкөлүк авторлордун көз караштарын изилдеп, инновациянын маңызына өз көз карашыбызды билдиргибиз келет. Инновациялык ишмердүүлүк көбүнчө мамлекеттин кайсы инновациялык саясатты карманганынан түздөн-түз көз каранды. Биздин көз карашыбызда, Кыргызстан үчүн мамлекеттин статусун жана имиджин көтөрүү үчүн ички, ошондой эле глобалдык рыноктордо жаңылыктардын динамикалык процессин стратегиялык алдын ала билүү механизмин ишке ашыруу үчүн өнүгүүнүн инновациялык жолу кыйла стратегиялык жана келечектүү болуп саналат.

Максаты өлчөө, иштеп чыгуу жана маалыматтарды берүү болгон система катары эсепен алуу маалыматы стратегиялык чечимдерди кабыл алуу үчүн абдан маанилүү болуп саналат. Эсепке алуу маалыматы эсепке алуу объекттерин баалоо жана алардын наркын (калькуляциялоо) аныктоодо маанилүү ролду ойнойт. Азыркы учурда коомдук өндүрүштү интенсификациялоо шарттарында чарбалык механизмди өркүндөтүү жана баарынан мурда чарбалык эсептеги мамилелерди жана экономикалык

стимулдаштырууну, сомдун өндүрүшүн жана бөлүштүрүлүшүн контролдоону талап кылат.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, эсеп маалыматы ар кандай ишкана, өнөр жай жана бүтүндөй мамлекеттин башкаруу системасында негизги орунду ээлейт деп белгилей кетсек болот. Эсеп маалыматы контролдоо жана анын негизинде башкаруу чечимдерин кабыл алуу максатында уюмдун башкаруунун ар кандай баскычтарында билдирүүлөрдү камсыз кылат. Байланыш жараян катары стратегиялык башкаруу жараянын эске алуу менен, эсеп маалыматы бул изилдөө объектисинин иши жөнүндө жалпы маалымат менен камсыз кылат, анткени, башкаруучулардын жана аткаруучулардын ортосундагы байланыш болуп саналат деп айтууга болот.

Экономиканын ааламдашуусунун, жогорку атаандаштыктын жана рыноктордун товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр менен толтурулушунун шартында компанияларга өнүгүүнүн инновациялык жолу керек, бул аларды илгерилетүү боюнча иштөөгө, өнүмдөрүн дайыма жаңыртууга жана өркүндөтүүгө, ошондой эле жаңы сатууларды издөөгө мүмкүндүк берет.

2020-жылы COVID-19 пандемиясы экономиканын «аман калуу» шарттарын күчөттү. Чек аралардын жабылышы, айрым өлкөнүн ичинде жүрүүлөргө чектөөлөр, мамлекеттик органдар тарабынан санитардык ченемдердин сакталышын көзөмөлдөө, ошондой эле саясий өзгөрүүлөрдүн шартында белгисиз болу сыяктуу маселелер бул компаниялардын менеджерлери жана менчик ээлери тарабынан чечилиши керек болгон эң милдеттер.

Компаниялардын башкаруусу саясий жана экономикалык чөйрөдөгү өзгөрүүлөрдү алдын ала билүүгө умтулат жана өнүгүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүү боюнча эффективдүү инструменттерди тынымсыз издөөдө. Натыйжалуу пландаштыруунун, процесстерди системалаштыруунун жана бүтүндөй компанияны башкаруунун жолдорунун бири (айрыкча кризистик шарттарда) стратегиялык башкаруу эсеби болуп саналат. Ушуга байланыштуу ички чарбалык иштердин: өндүрүштүн чыгымдары, продукциянын өздүк наркы, ишкана боюнча жана товарлардын айрым түрлөрү боюнча кирешелерди жана пайдаларды алуу жөнүндө ыкчам маалыматка өтө муктаждык пайда болот. Бул жана натыйжалуу башкаруу үчүн зарыл болгон ички маалыматтын башка түрлөрү стратегиялык башкаруу эсеби менен камсыз кылат.

Биздин оюбузча, *стратегиялык башкаруу эсеби* экономикалык билимдердин жаңы тармагын билдирет. Ишкананы башкаруунун негизи, анын стратегиясынын жана тактикасынын негизи болуу менен, ал ошондой эле субъекттин ишин талдоонун жана туура башкаруу чечимдерин кабыл алуунун негизинде аларды жөнгө салуу аркылуу чыгымдарды, кирешелерди жана натыйжалуулукту башкаруунун куралы болуп саналат.

Трансформациялык экономиканы өнүктүрүүнүн драйвери катары стратегиялык башкаруу эсеби:

биринчиден, кирешелүү базар сегменттерин идентификациялоого, бизнести кеңейтүү үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү аныктоого жана жаңы

долбоорлорго инвестициялардын натыйжалуулугун баалоого мүмкүндүк берет;

экинчиден, уюмдун ишинин негизги көрсөткүчтөрүнүн мониторингин жана анализин камсыз кылат. Буга киреше, пайда, кирешелүүлүк сыяктуу финансылык көрсөткүчтөр, ошондой эле өндүрүмдүүлүк, ресурстардын натыйжалуулугу жана кардарлардын тейлөө деңгээли сыяктуу операциялык көрсөткүчтөр кирет. Анализдин натыйжасында уюмдун күчтүү жана алсыз жактарын аныктап, аларды өркүндөтүү стратегиясын иштеп чыгууга болот;

үчүнчүдөн, бул компаниянын өнүгүүсүн болжолдоого жана пландаштырууга мүмкүндүк берет. Бул каржылык маалыматтарды талдоо жана чечмелөө, рыноктун багыттарын, атаандаштык чөйрөнү жана башка себептерден оптималдуу өнүгүү стратегиясын аныктоо жана коюлган максаттарга жетүү үчүн негизделген;

төртүнчүдөн, уюмдун ресурстарын пайдаланууну оптималдаштырууга жардам берет. Бул каржылык ресурстарды, адам капиталын, материалдык активдерди жана башка ресурстарды башкарууну камтыйт. Маалыматтарды жана маалыматтарды талдоо чыгымдарды азайтуу, процесстерди оптималдаштыруу жана ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу мүмкүнчүлүктөрүн ачып берет;

бешинчиден, уюмга экономикалык чөйрөдөгү өзгөрүүлөргө ылайыкташууга жардам берет. Ал мыйзамдардагы өзгөрүүлөр, рыноктогу атаандаштык, технологиялык инновациялар жана башка трансформациялык өзгөрүүлөр сыяктуу тышкы факторлордун таасирин баалоого жана аларга натыйжалуу жооп берүү стратегиясын иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

Жалпысынан, стратегиялык башкаруу эсеби уюмга негизделген чечимдерди кабыл алуу, ресурстарды оптималдаштыруу жана стратегиялык максаттарга жетүү үчүн шаймандарды жана маалыматтарды берүү менен трансформациялык экономиканы өнүктүрүүдө маанилүү ролду ойнойт.

Курулушта стратегиялык башкаруу эсебин уюштуруунун теориясы жана практикасы – стратегиялык максаттарга жетүү жана башкаруу процесстерин оптималдаштыруу максатында курулуш уюмдарында башкаруу эсебин колдонуунун принциптерин жана ыкмаларын изилдөөчү билим тармагы.

Курулуштагы стратегиялык башкаруу эсеби финансылык жана операциялык маалыматтарды эсепке алуу, талдоо жана контролдоо системасын иштеп чыгууну камтыйт, бул курулуш компанияларынын жетекчилерине долбоорлордун учурдагы абалы, каржылык туруктуулук, кирешелүүлүк жана башка көрсөткүчтөр жөнүндө маалыматка негизделген чечимдерди кабыл алууга мүмкүндүк берет.

Курулуш компанияларында чыгымдарды талдоо жана бюджетти оптималдаштыруу, стратегиялык башкаруу эсебин уюштуруунун негизги багыттарынын бири.

Жалпы стратегиялык башкарууда эсепке алуу системасы жана өндүрүштүн наркын эсептөө, жумуштарды жана кызмат көрсөтүүлөрдүн наркын эсептөө негизги орунду ээлейт. Бул максатта стратегиялык башкаруу

эсебинин маалыматтык функцияларын күчөтүү, башкаруунун муктаждыктарына жараша аналитикалык эсепти уюштуруу зарыл. Бул маселени чечүү үчүн ал башкаруу системасынын суроо-талаптарын карап чыгуу зарыл, ал кандай маалымат керек, кандай мөөнөттө, кандай түрдө берилиши керек деген маселени камтыйт. Экономикалык механизмде болуп жаткан өзгөрүүлөр жаңы байкоо объектилеринин пайда болушуна алып келет, ошондуктан стратегиялык башкаруу эсеби мындай объектилер жөнүндө маалыматты камсыз кылууга даяр болушу керек. Мындан тышкары, өндүрүштүн чыгымдарын жана продукцияны сатуудан алынган натыйжаны, чыгымдардын борборлору жана жоопкерчилик чөйрөлөрү боюнча продукциянын өздүк наркын түзүү, ресурстарды натыйжалуу пайдалануу жана ишкананын башка экономикалык иш-аракеттери башкаруу системасында аныктоочу болуп калат.

Бардык деңгээлдерде ийгиликтүү иштөө үчүн зарыл болгон өз убагында, ишенимдүү жана объективдүү маалымат берүү, келишим түзүүчү уюмдун келишимдик милдеттенмелерин аткарууда башкаруу чечимдерин даярдоо жана негиздөө үчүн курулуш уюмунун башкаруу системасында стратегиялык башкаруу эсеби абдан маанилүү ролду ойнойт.

Кыргыз Республикасында бүгүнкү күндө жетишээрлик жогорку деңгээлде эмес болгон өнөр жай, анын ичинде курулуш өндүрүшүнүн өнүгүшү менен стратегиялык башкаруу эсебин уюштуруу маселелерине көңүл буруу зарыл, бул өндүрүштү жогорулатуунун кепилдиги катары ишинин натыйжалуулугун жана курулуш өндүрүш ишканаларынын рентабелдүүлүгүнүн эсебинен, бул болсо, өз кезегинде, экономиканы калыбына келтирүү үчүн негиз болуп калат.

«Курулуштагы стратегиялык башкаруу эсебинин иштешин талдоо жана баалоо» деген экинчи главада Кыргыз Республикасында курулуш ишканаларын кароо, стратегиялык башкаруу эсебин уюштуруунун абалын баалоо жана өндүрүштүк чыгымдарды түзүү тартиби, курулуш продукцияларынын өздүк наркын калькуляциялоону ишке ашыруу, стратегиялык башкаруу эсебинин иштөө көйгөйлөрүн аныктоо менен байланышкан изилдөөлөрдүн жыйынтыктары киргизилди.

Изилдөөнүн объектиси болуп курулушта стратегиялык башкаруу эсебин өнүктүрүүнүн абалы жана келечеги саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп стратегиялык башкаруу эсебин уюштурууда жана иштешинде колдонулуучу талдоо жүргүзүүнүн принциптери, ыкмалары, каражаттары жана процесстери саналат.

Изилдөө методдору жана материалдары. *Изилдөө методдору:* индуктивдүү метод – дедуктивдүү методдун базасын түзүү үчүн изилдөө темасына байланыштуу теориялык суроолорду изилдеген-изилдөө объектисин талдоодо жана баалоодо маалыматтарды негиздөө үчүн колдонулган, аналогия методу – маалыматтар массивин жыл боюнча динамикага салыштыруунун негизги ыкмасы катары колдонулган, эксперттик баалоо жана экстраполяция, сүрөттөмө статистика методдору,

Дикки-Фулера тести, коррелограмма, Бройша-Годфри тести, корреляция, коинтеграция ж.б.

Изилдөөнүн материалдары катары стратегиялык башкаруу эсебинин методологиясы жана практикасы боюнча улуттук жана чет өлкөлүк окумуштуулардын илимий эмгектери, ошондой эле экономика, эсепке алуу, талдоо жана курулуш боюнча мыйзамдык жана ченемдик актылар, илимий-методикалык адабияттар, эл аралык жана улуттук илимий-практикалык конференциялардын жана форумдардын материалдары, Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин, Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигине караштуу Мамлекеттик салык кызматынын, курулуш ишканаларынын расмий электрондук ресурстары жана маалымат базалары болду.

Курулуш тармагы курулуш объектилеринин жаңы фондун пайдаланууга киргизүү, ошондой эле иштеп жаткан имараттарды жана курулмаларды андан ары тейлөө жана сактоо үчүн түзүлгөн өнөр жай, жарандык жана оңдоо-курулуш өндүрүшүнүн өз ара байланышкан татаал инженердик-техникалык комплекси болуп саналат.

Кыргыз Республикасында курулуштун тарыхы 1954-жылы Кыргыз ССРинин Шаардык жана айылдык курулуш министрлигинин түзүлүшү жана азыркы учурда Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Курулуш жана региондук өнүктүрүү мамлекеттик агенттигинин Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Архитектура, курулуш жана турак жай-коммуналдык чарба мамлекеттик агенттигине айланышы менен башталган.

Профессор А.А. Шербекова азыркы кездеги курулуш комплексин өлкөнүн курулуш потенциалынын жана социалдык өнүгүшүнүн материалдык базасында структуралык өзгөртүүлөрдүн негизги милдеттерин аныктаган эл чарбасынын маанилүү тармагы катары чечмелейт [*Шербекова, А.А., Омуткулова, З.А. Современное состояние строительства и проблемы его информационного обеспечения в условиях цифровой трансформации экономики страны // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2021. - № 2 (33) – С. 391*].

Профессор Э.У. Кулова курулушту улуттук экономиканын алдыңкы чөйрөсү катары мүнөздөйт, анын натыйжалуулугу ата мекендик экономиканын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн аныктайт [*Кулова, Э.У. Строительная отрасль КР в условиях развитых рыночных отношений // «Таврический научный обозреватель» - 2017. - № 2 (19) – С.79*].

Өндүрүштүн негизги тармагы катары курулушка курулуш, монтаждоо, оңдоо, долбоорлоо жана иликтөө иштерин жүзөгө ашыруучу ишканалар жана уюмдар кирет. Ал өндүрүштүн чектеш тармактарын өнүктүрүүгө чечүүчү таасирин тийгизет.

Статистикалык маалыматтарды колдонуу менен ишмердиктин түрлөрү боюнча курулуш ишканаларынын саны талданды (2.1-таблицаны караңыз).

Талдоо жүргүзүлүп жаткан мезгилде (2015-жылдан 2022-жылга чейин) иштин түрлөрү боюнча курулуш ишканаларынын санынын динамикасы

дайыма өсүү стадиясында болгон: жалпы саны боюнча эң чоң өсүш 2016-жылы 5720дан 6188ге чейин же 8,18% түздү. Эң аз өсүш 2021-жылга салыштырмалуу 2022-жылы көрсөтүлгөн, өсүш болгону 248 бирдикти же 3,03%ды түзгөн.

2.1-таблица. Кыргыз Республикасындагы 2015-2022-жылдардагы курулуш ишканаларынын ишмердиктин түрлөрү боюнча саны (бирдик)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2015-жылга салыштырмалуу 2022-жылдын өсүү темпи %
Чакан	1229	1258	1356	1446	1566	1 834	1907	2028	165%
Орто	62	60	55	52	57	56	49	38	61%
Ири	8	7	8	5	5	5	5	7	88%
Жеке ишкерлер	4369	4806	5094	5300	5614	5837	6 150	6238	143%
Башка өзүнчө бөлүмдөр	52	57	60	54	70	71	75	123	237%
Бардыгы	5720	6188	6573	6857	7312	7803	8186	8434	147%

Булак: маалыматтар боюнча автор эсептеген [<http://www.stat.kg>]

Талдоо жүргүзүлүп жаткан мезгилде (2015-жылдан 2022-жылга чейин) иштин түрлөрү боюнча курулуш ишканаларынын санынын динамикасы дайыма өсүү стадиясында болгон: жалпы саны боюнча эң чоң өсүш 2016-жылы 5720дан 6188ге чейин же 8,18%. Эң аз өсүш 2021-жылга салыштырмалуу 2022-жылы көрсөтүлгөн, өсүш болгону 248 бирдикти же 3,03%ды түзгөн.

Статистикалык маалыматтарды колдонуу менен Кыргыз Республикасынын негизги региондору боюнча өз күчү менен аткарылган подряддык иштердин көлөмү талданды (2.1-сүрөттү караңыз)

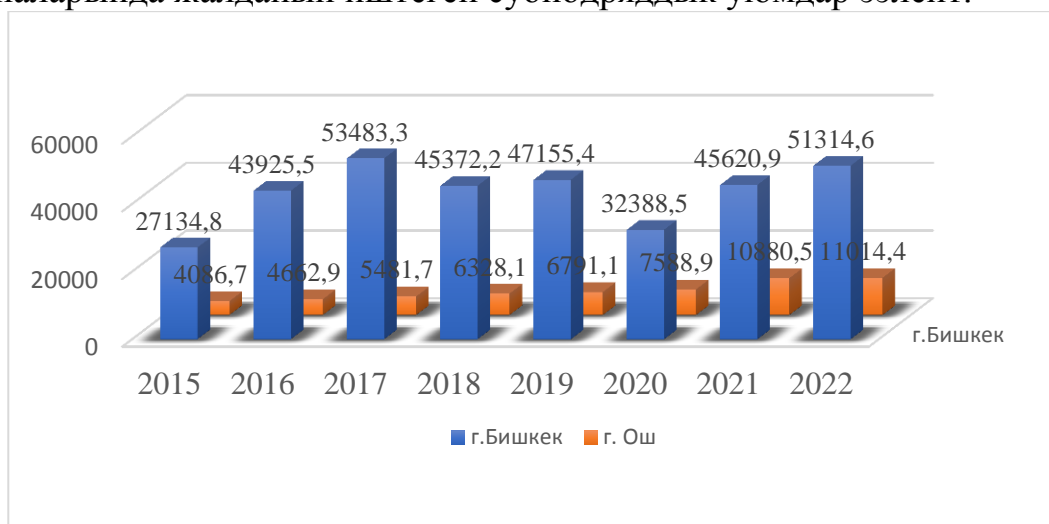

2.1-сүрөт. Кыргыз Республикасынын негизги региондору боюнча подряддык иштердин көлөмүнүн өзгөрүү динамикасы

Булак: маалыматтар боюнча автор тү [<http://згөнwww.stat.kg>]

2015-2022-жылдардагы ишмердиктин түрлөрү боюнча курулуш ишканаларынын санын салыштыруунун жөнөкөй дедуктивдүү ыкмасы

авторго жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берди, ал төмөнкүдөй: каралып жаткан убакыт аралыгында структурадагы өзгөрүүлөр олуттуу эмес, негизги орунду имараттарды, курулмаларды капиталдык жана утурумдук оңдоо чөйрөсүндө кызмат көрсөткөн жеке ишкерлер жана орто жана ири курулуш ишканаларында жалданып иштеген субподряддык уюмдар ээлейт.

2.2-сүрөт. Кыргыз Республикасынын негизги шаарларында подряддык жумуштардын көлөмүнүн өзгөрүү динамикасы

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [<http://www.stat.kg>]

Статистикалык маалыматтарды колдонуу менен Кыргыз Республикасынын негизги шаарлары боюнча өз күчү менен аткарылган подряддык иштердин көлөмү талданды (2.2-сүрөттү караңыз)

2022-жылдагы маалыматтар боюнча Бишкек шаары, Ош шаары, Нарын облусу жана Чүй облусу алдыда.

2015-2022-жылдар аралыгында ишканада аткарылган подряддык иштердин көлөмүн талдоону салыштыруунун жөнөкөй дедуктивдүү ыкмасы авторго акыркы тыянак чыгарууга мүмкүндүк берди: каралып жаткан мезгил аралыгында структурадагы өзгөрүүлөр олуттуу эмес, подряддык иштердин көлөмүнүн негизги бөлүгү Бишкек шаарына (54%) жана Чүй облусуна (13%) туура келет.

2015-2022-жылдарга менчиктин түрлөрү боюнча өз алдынча аткарылган подряддык иштердин көлөмүн талдоо төмөнкүдөй жыйынтыктарды көрсөттү: мамлекеттик менчик боюнча эң чоң натыйжа 2022-жылы алынган, динамика 2021-жылга салыштырмалуу 111,86% өскөн, муниципалдык менчик боюнча эң чоң натыйжа 2022-жылы алынган, динамика 2021-жылга салыштырмалуу 99,86% өскөн, жеке менчик боюнча эң чоң натыйжа 2016-жылы алынган, 2015-жылга салыштырмалуу 50,16% өскөн.

Андан ары Кыргыз Республикасынын аймагында иштеп жаткан *ири жана орто* курулуш ишканаларынын негизги финансылык көрсөткүчтөрү тууралуу маалымат беребиз.

Ири ишканалар:

- «Азат» үй куруу корпорациясы ААК;
- «Бишкек курулуш» өндүрүш-курулуш фирмасы ААК;

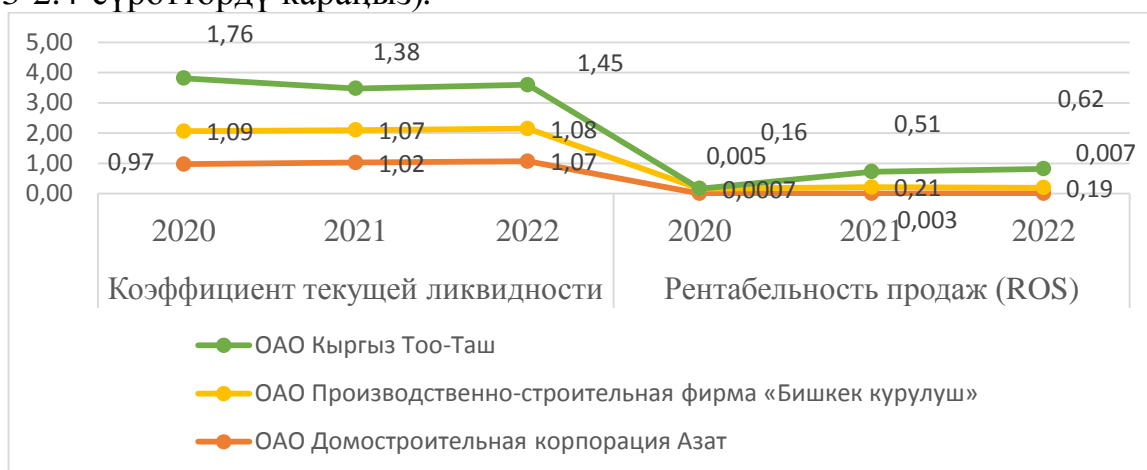
– «КыргызТоо-Таш» ААК.

2.3-сүрөт. Кыргыз Республикасынын ири курулуш ишканаларынын кирешелеринин жана таза пайдасынын динамикасы

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [http://www.kse.kg]

Үч ири курулуш ишканалары боюнча негизги финансылык көрсөткүчтөрдүн талдоосу жагымдуу картинаны, кирешени, таза кирешени жана ошого жараша ишканалардын рентабелдүүлүгүнүн тынымсыз өсүп жатканын, учурдагы ликвиддүүлүктүн жана төлөө жөндөмдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү стандарттык чектик маанилерден төмөн болбогонун көрсөттү. (2.3-2.4-сүрөттөрдү караңыз).

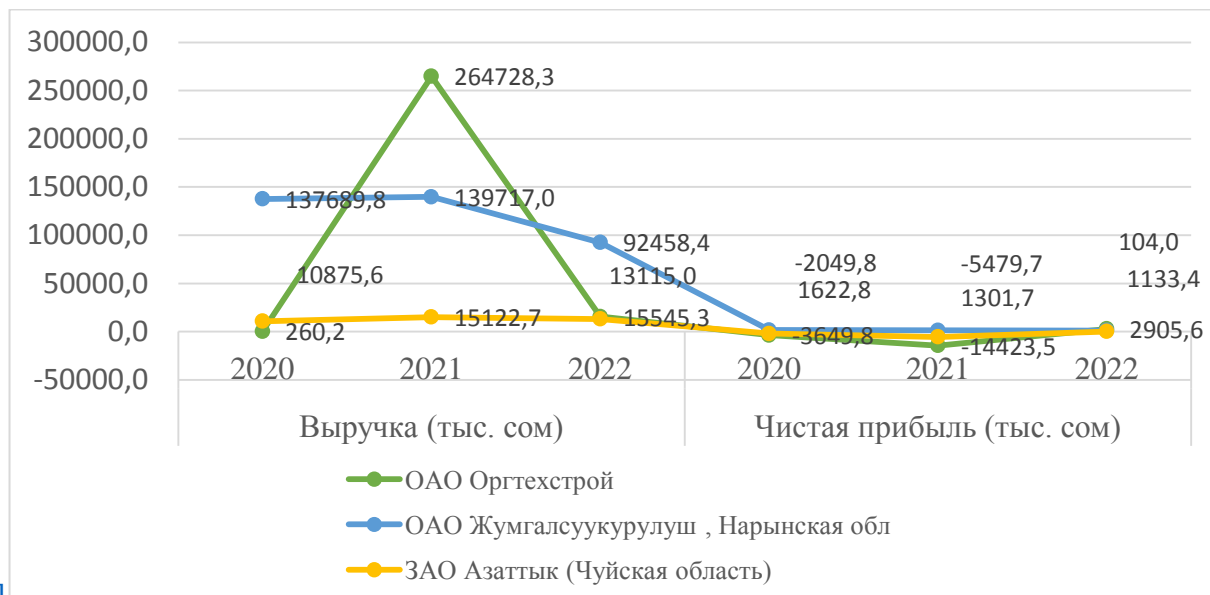

2.4-сүрөт. Кыргыз Республикасынын ири курулуш ишканаларынын учурдагы ликвиддүүлүк коэффициентинин жана сатуунун кирешелүүлүгүнүн динамикасы

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [http://www.kse.kg]

Андан ары орто курулуш ишканаларын талдайбыз.

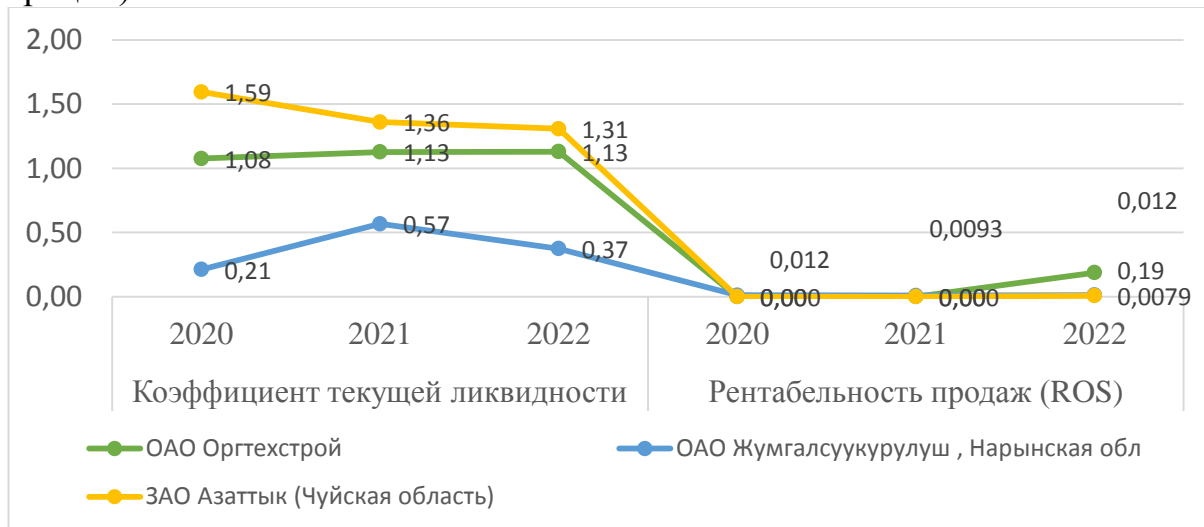
- «Оргтехстрой» ААК. Иштин негизги түрү – курулуш.
- «Жумгалсуукурулуш» ААК (Нарын облусу). Иштин негизги түрү – суу чарба объекттерин куруу.
- «Азаттык» ЖАК (Чүй облусу). негизги түрү – курулуш материалдарын чыгаруу.

2.5-сүрөт. Кыргыз Республикасынын орто курулуш ишканаларынын кирешелеринин жана таза пайдасынын динамикасы

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [http://www.kse.kg]

Үч орто курулуш ишканасынын негизги финансылык көрсөткүчтөрүн талдоо башка көрүнүштү көрсөттү; үчөөнүн экөөсү боюнча киреше 2022-жылы гана алынган, тиешелүүлүгүнө жараша 2020 жана 2021-жылдар (пандемия жылдары) терс жыйынтыктар менен аяктаган (2.5-2.6-сүрөттөрдү караңыз).

2.6-сүрөт. Кыргыз Республикасынын ири курулуш ишканаларынын учурдагы ликвиддүүлүк коэффициентинин жана сатуунун кирешелүүлүгүнүн динамикасы

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [http://www.kse.kg]

– *Стратегиялык башкаруу эсебинин абалына баа берүүнү жана анын оперативдүү жана аналитикалык касиеттерин жакшыртууну башкаруу системасы менен байланыштырбастан кароого болбойт. Эсепти түзүүнүн башкаруучулук аспектиси адистердин көңүл чордонунда болууга тийиш, анткени эсептөө системасы ошондой эле аларды башкаруу чечимдеринде иштеп чыгуу үчүн маалыматтын аккумулятору жана сактоочусу болуп саналат. Курулушта стратегиялык башкаруу эсебин калыптандыруу төмөнкү*

багыттар боюнча өнүктүрүү керек:

- стратегиялык башкаруу эсебин Кыргыз Республикасындагы бухгалтердик эсепке ылайыкташтыруу жана өнүктүрүү;
- тармакка жана өндүрүштүн өзгөчөлүгүнө негизделген стратегиялык башкаруу эсебин түзүү;
- өндүрүштүк эсепти ийгиликтүү уюштуруу үчүн чарба жүргүзүүчү субъект, ошондой эле анын түзүмдүк бөлүмдөрү боюнча чыгымдарды чыгашалар пайда болгон жер жана жоопкерчилик борбору боюнча бүтүндөй классификациялоо;

2.2-таблицада берилген курулуш ишканаларындагы өндүрүштү эсепке алуу маалыматынын структурасы өзгөчө мааниге ээ.

2.2-таблица. Курулушта өндүрүш жөнүндө эсептик маалыматты түзүү

№ п.п	Башкаруу деңгээли	Чыгым борбору	Чыгым объектиси	Өздүк наркы	Калькуляциялоо объекттери
1	Чарба субъектиси	Чарба субъектисинин чыгымдары	Кызмат көрсөтүүлөр жана жумуштар	Өндүрүштүк	Курулуш кызматтары, жумуштары
2	Чарба субъектинин ишмердүүлүгүнүн бир бөлүгү катары өндүрүш	Өндүрүш чыгымдары	Материалдар, запчасттар ж.б.	Өндүрүштүк (прямые затраты)	Курулуш кызматтары, жумуштары
3	Өндүрүштүк участок	Участоктун чыгымдары	Участоктун технологиялык стадиясы	Участоктун түз чыгымдары	Курулуш кызматтары, жумуштары
4	Бригада же жумуш борбору	Бригада чыгымдары	Бригаданын же борбордун технологиялык баскычынын	Бригаданын же борбордун түз чыгымдары	Курулуш кызматтары, жумуштары
5	Жумуш орду	Жумуш ордунда чыгымдар	Технологиялык стадиянын операциялары	Жумуш ордунун түз чыгымдары	Курулуш кызматтары, жумуштары

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [Кармокова, К. И. Бухгалтерский учёт и налогообложение в строительстве: учебное пособие [Текст] / К. И. Кармокова. - 3-е изд. - М: МИСИ-МГСУ, ЭБС АСВ, 2018. - С.80]

Стратегиялык башкаруу эсебинде технологияны жана эсеп системасын тандоо курулуш ишканаларынын ишинин өзгөчөлүктөрүнө, ошондой эле адам факторуна жараша болот. Ошондуктан, өндүрүштүк бухгалтердик аналитиктер курулуш субъектилерин башкаруу үчүн кандай маалыматты жана кандай көлөмдө даярдоо керектигин тез арада аныкташы керек.

Бул таблицадагы материалдардын негизинде жетекчиликке башкаруу чечимдерин кабыл алуу үчүн маалымат берүүгө мүмкүндүк берүүчү башкаруу деңгээли боюнча аналитикалык маалыматтарды түзүүгө болот.

Ички маалыматка өзгөчө көңүл буруу керек, анткени ал курулуш ишканасынын структуралык бөлүмдөрүнүн ар кандай аспектилерин мүнөздөйт. Көбүнчө зарыл болгон маалыматтар тигил же бул ишкананын бөлүмдөрүндө (инженердик тармактарда, ремонттук-курулуш бригадасында ж.б.) топтолуп, өндүрүштүк эсепке алынган маалыматтар менен бирге колдонулат.

Курулушта стратегиялык башкаруу эсебинин иштеши менен байланышкан көйгөйлөрдү талдоо үчүн автор төмөнкү методдорду колдонгон:

- эсепке алуу документтерин, эрежелерди, жоболорду, нускамаларды жана эсепке алууну жүргүзүүнүн тартибин аныктаган башка регламенттөөчү документтерди изилдөө менен *документтерди талдоо*;

- эсепке алуу процессине *байкоо жүргүзүү*, уюмдун ичиндеги учурдагы жол-жоболорду жана процесстерди талдоо, кыйынчылыктарды жана көйгөйлүү аймактарды аныктоо;

- *эксперттик баа берүү*, эксперттик жана башкаруу эсепке алуу боюнча адистерди тартуу, алардын эксперттик баа берүү жана башкаруу эсепке алуу системасын жакшыртуу боюнча сунуштарды бере алат.

«Азат» үй куруу корпорациясы, «Бишкек курулуш» өндүрүштүк-курулуш компаниясы, «КыргызТоо-Таш» ААК атаандаштык чөйрөсүнө эксперттик баа берүү үчүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүк полигон ыкмасы колдонулган, талдоо жүргүзүүдө ишканалардын расмий сайттары пайдаланылган.

Атаандаштык-бул уюмдун же өнүмдүн өндүрүмдүүлүгүн талдоого жана элестетүүгө мүмкүндүк берген курал. Бул баа, сапат, инновация, маркетинг, менеджмент жана башкалар сыяктуу натыйжалуулукту камсыз кылган ар кандай факторлордон турган көп бурчтуу диаграмма.

2.3-таблицада критерийлер он баллдык система менен бааланды, мында 1 балл эң төмөнкү упай жана 10 эң жогорку балл болуп саналат.

2.3-таблица. Эксперттик баалоо критерийинин көрсөткүчтөрүнүн анализи

Эксперттик баалоо критерийлери	«Азат» үй куруу корпорациясы ААК	«Бишкек курулуш»	«КыргызТоо-Таш» ААК	АА (атаандаштык артыкчылыгы) жакшыртуу боюнча иш-аракеттер планы
Продукциянын же кызматтын сапаты. Сунушталган өнүмдөрдүн же кызматтардын сапатын баалоо, анын ичинде стандарттарга ылайыктуулугу, ишенимдүүлүгү, функционалдуулугу жана	6,5	10	5	сатылган продукциянын ассортиментин көбөйтүү

тейлөө деңгээли.				
Продукциянын жеткиликтүүлүгү	10	10	10	
Атаандаштар менен өнүмдөрдүн же кызматтардын бааларын салыштыруу, сунушталган баалардын баа деңгээлин жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн талдоо	10	9,2	10	
Ишкананын жаңы технологияларды киргизүү, инновациялык өнүмдөрдү же кызматтарды иштеп чыгуу, өндүрүштүн натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу жөндөмүн баалоо	7,1	10	1	
Кошумча кызматтар	10	5	5	
Ишканага болгон ишеним жана урматтоо деңгээлин, кардарлардын канааттануу деңгээлин жана коомдук пикирди баалоо	10	1	1	
Башкаруу процесстеринин натыйжалуулугун, операциялык натыйжалуулукту баалоо, чыгымдарды азайтуу жана өндүрүмдүүлүктү жогорулатуу	10	10	10	
Кызматкерлердин компетенттүүлүгүнүн жана квалификациясынын деңгээлин, кадрлар резервинин болушун, персоналды башкаруу системасынын натыйжалуулугун баалоо	10	10	10	
Брендди таануу	10	9	5	
Репутация	9,2	8,4	1	

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [<http://www.kse.kg>]

Кыргызстандагы үч ири курулуш ишканасынын эксперттик баалоосу авторго төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берди (2.7-2.9-сүрөттөрдү караңыз):

2.7-сүрөт. «Азат» үй куруу корпорациясы ААКтын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [http://www.kse.kg]

продукциянын/кызматтын жогорку сапаты, ишканалар тармактын стандарттарына жана талаптарына жооп берген жогорку сапаттагы өнүмдөрдү/кызматтарды сунушташат. Бул кардарлардын оң пикирлери, керектөөчүлөрдүн канааттануусу жана компаниянын рыноктогу оң кадыр-баркы менен тастыкталат;

стандарттарга жана эрежелерге ылайык келүү. Ишканалардын продукциясы / кызмат көрсөтүүлөрү белгиленген стандарттарга жана сапат ченемдерине ылайык келет. Компания сапатты контролдоо жол-жоболорун аткарат жана өнүмдөрүнүн/кызматтарынын сапатынын жогорку деңгээлин тастыктаган шайкештик тастыктамаларына ээ;

2.8-сүрөт. «Бишкеккурулуш» ПСФ атаандашттык жөндөмдүүлүгү

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [http://www.kse.kg]

ишканалар өз продукцияларынын/кызматтарынын сапатын тынымсыз жакшыртууга жана инновациялык технологияларды колдонууга умтулушат;

2.9-сүрөт. «КыргызТоо-Таш» ААКтын атаандаштык жөндөмдүүлүгү

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [http://www.kse.kg]

шилтемелердин деңгээли жана кардарлардын лоялдуулугу, учурдагы кардарлардын сунуштарынын жогорку деңгээли жана лоялдуулук продукциянын/кызматтын сапатынын көрсөткүчү болуп саналат. Эгерде кардарлар компанияны колдонууну уланта берсе жана аны башка керектөөчүлөргө сунуштаса, бул сунушталган өнүмдөрдүн/кызматтардын сапаты жогору баалангандыгын көрсөтөт;

сапатты башкаруу системасы, бардык ишканаларда сапатты башкаруу системасы бар, ал продукциянын/кызматтын сапатын контролдоону жана үзгүлтүксүз жакшыртууну камсыз кылат. Ишканалар кардарлардын шайкештигин көзөмөлдөйт, тобокелдиктерге талдоо жүргүзөт жана кызмат көрсөтүү процессинде кемчиликтерди жана үзгүлтүктөрдү болтурбоо боюнча чараларды ишке ашырат;

ишеним жана урматтоо деңгээли, ишканалар кардарлардан, өнөктөштөрдөн жана коомчулуктан жогорку деңгээлдеги ишенимди жана сый-урматты мурасташат. Бул ишканалардын узак жана ийгиликтүү тарыхы, алардын аброю, туруктуулугу жана кызмат көрсөтүүдөгү ишенимдүүлүгү менен тастыкталат;

ишкерлер позитивдүү коомдук пикирге жана колдоого ээ. Ишкана корпоративдик социалдык жоопкерчилик принциптерин карманат, коомдун өнүгүшүнө салым кошот жана социалдык жана экологиялык демилгелерди колдойт. Бул кадыр-баркка жана коомдук колдоого өбөлгө түзөт;

бизнес өз ара ишенимге, урматтоого жана өнөктөштүккө негизделген кардарлар менен узак мөөнөттүү мамилелерди түзүүгө умтулат. Ишканалар кардарлардын канааттануусуна жана өз ара пайдага багытталган узак мөөнөттүү стратегиялык пландарды түзүшөт;

ишканалар рынокто жакшы кадыр-баркка ээ. Ишенимдүү өнөктөш катары белгилүү, өз милдеттенмелерин аткарат, сапаттуу кызматтарды

сунуштайт жана кардарлар жана өнөктөштөр менен узак мөөнөттүү мамилелерди сактайт.

«Стратегиялык башкаруу эсебин түзүүнүн инновациялык моделдери» деген үчүнчү главда негизги өндүрүштүн натыйжалуулугунун көрсөткүчтөрүн талдоодо регрессиялык моделдерди структуралаштыруу үчүн аналитикалык жол-жоболорду колдонуу менен математикалык моделдөө методдору боюнча эффективдүү стратегиянын негизги этаптары үчүн алгоритмди түзүүнүн жана эсеп системасынын стратегиялык критерийлеринин натыйжалуулугун баалоо менен башкаруу анализин ишке ашыруунун методологиялык негиздерин камтыйт.

Дүйнөлүк коронавирустук пандемия учурунда ишканалар, өзгөчө санитардык эрежелерди сактоодо, дени сак мейкиндиктерди сактоодо жана физикалык продуктуларды санарипке өткөрүүдө олуттуу кыйынчылыктарга туш болушту. Компаниялардын негизги милдети - кардарлар базасын сактап калуу жана кирешесин азайтпоо, бирок 2020-жылдагы чектөөлөр жаңы мүмкүнчүлүктөрдү да алып келди. Кээ бир ишканалар айлана-чөйрөнүн жаңы талаптарына дароо көнүп, кызматкерлердин арасында жаңы көндүмдөрдү иштеп чыгышты, кардарлардын артыкчылыктары жана муктаждыктары өзгөрдү. Эгерде компания жаңы мүмкүнчүлүктөрдү кантип колдонсо болорун талдап чыкпаса, анда анын атаандаштары андан ашып түшөөрүнө кепилденсе болот. [Демина, И. Д. и др. *Управленческий (тактический и стратегический) учёт: учебник[Текст]/- Саратов:Вузовское образование, 2022. -С.151*].

Натыйжалуу стратегияны ишке ашыруу этаптары ISO стандарттарында белгиленген алгоритмдерди (pdca – plan, do, check, inform) камтыйт.

Тилекке каршы, биздин өлкө дүйнөлүк саясий жана экономикалык кырдаалга, кризистерге абдан көз каранды. Бизнести өнүктүрүүнүн эң маанилүү факторлорунун бири – өлкөнүн экономикалык факторлоруна көз салуу. Жалпысынан 2021-жылы Кыргыз Республикасында инфляция 9,7%ды түзсө, 2022-жылы 14,7% Евразия экономикалык биримдигинин өлкөлөрүнүн ичинен эң жогорку көрсөткүч болуп саналат, мында 2021-2022-жылдарга инфляциянын максаттуу көрсөткүчү белгиленген, ал 8,7-10%ды түздү. Евразиялык экономикалык комиссиянын сайтында белгиленгендей, Кыргыз Республикасындагы инфляциянын тездешине негизги таасир эткен азык-түлүк товарларына баанын дээрлик 5,7-7%га жогорулашы болуп саналат.

Тышкы саясий жана экономикалык факторлорду талдоодон тышкары, ишкананын рынокко киришинин негизги фактору болгон атаандаштык чөйрөнү талдоо зарыл.

Курулуш рыногунун чоң көлөмүн жана жогорку ички атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн түшүнүү менен, биз мобилдүүлүгүбүзгө жана кардар менен купуя, достук нотада иштөө жөндөмүнө көңүл буруп, стратегияны түзүүнүн этаптары боюнча өз көз карашыбызды сунуштайбыз..

Сунушталган 3.1-таблицага ылайык, негизги ураандар төмөнкүлөр:

1) Негизги түшүнүктөрдү, курулуш дизайнын жана курулуш продукциясын түзө билүү;

2) Идеалдуу натыйжага жетүү үчүн жумасына 7 күн, суткасына 24 саат иштөө, Өз жана кардар убактысынын ар бир мүнөтүн баалоо.

3.1-таблица. Курулуш ишканалары үчүн стратегияны түзүүнүн этаптары

Этап №	Этаптын мүнөздөмөсү	Колдонулган методдор
1.	Тышкы чөйрөнү анализдөө	SWOT анализин иштеп чыгуу, атаандаштык чөйрөнү талдоо, негизги кызматкерлер менен ишкананын багытын диагностикалоо
2.	Анкеталоонун жыйынтыгы боюнча туруктуу жана потенциалдуу кардарлардын керектөөлөрүн баалоо	Учурдагы кардарларды жана ишкананын өнөктөштөрүн сурамжылоо
3.	Стратегиялык максаттарды жана милдеттерди аныктоо	Негизги кызматкерлер менен мээ чабуулу
4.	Ишкананын миссиясын аныктоо	Кардарлардын күтүүлөрүнүн негизинде миссияны иштеп чыгуу, диагностика кардар менен маектешүү учурунда жүргүзүлөт

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [Абрамова, К.А. и др. Инвестиции и инновации в реальном секторе экономики. Состояние и перспективы: монография [Текст] / - М.: Дашиков и К. 2020. - С.165]

Стратегиялык позицияларды аныктоодо күчтүү жактарга – мобилдүүлүккө жана ийкемдүүлүккө басым жасоо менен аларды дайыма жаңылап туруу зарыл..

Акыркы бир нече жылдан бери Кыргызстанда интернет тармагынын жайылышы менен социалдык тармактар жана интернет колдонуучулар аркылуу маалыматты керектөө тездик менен өсүүдө, таң калыштуусу, көптөгөн курулуш ишканалары социалдык медианы илгерилетүү аркылуу өз продукцияларын сатууга багытталган.

Социалдык тармактар аркылуу өздөрүнүн курулуш продукциясын илгерилетүү мындай компаниялар үчүн эффективдүү жана үнөмдүү инструмент болуп саналат – Кыргыз Республикасынын көпчүлүк ишканаларынын маркетингдик бюджетти чектелүү болгондуктан, алар аны этияттык менен сарпташат. Бирок, көптөгөн компанияларда социалдык медиа маркетинг кампанияларын өздөрү жүргүзүүгө убакыт же көндүм жетишпейт. Бизнес кесипкөйлөрдү - байланыш агенттикттерин, социалдык медиа маркетинг агенттикттерин - өздөрү, алардын компаниялары жана социалдык тармактарда сунуштары жөнүндө айтуу үчүн жалдоону артык көрүшөт.

Эксперттердин божомолдору боюнча пандемиянын кесепеттери 2-3 жылдын ичинде байкала турган экономикалык шарттарда курулуш ишканалары өз көрсөткүчтөрүнүн туруктуулугун сактап, ошондой эле башкарууну борборлоштуруу, башкаруу талдоосуна учурдагы жана келечектеги иштин учурдагы жана стратегиялык көрсөткүчтөрүн баалоонун жаңы инновациялык ыкмаларын киргизүү менен, стратегиялык башкарууга, фирманын чыгымдарын жана чыгымдарын минималдаштырууга көңүл буруу

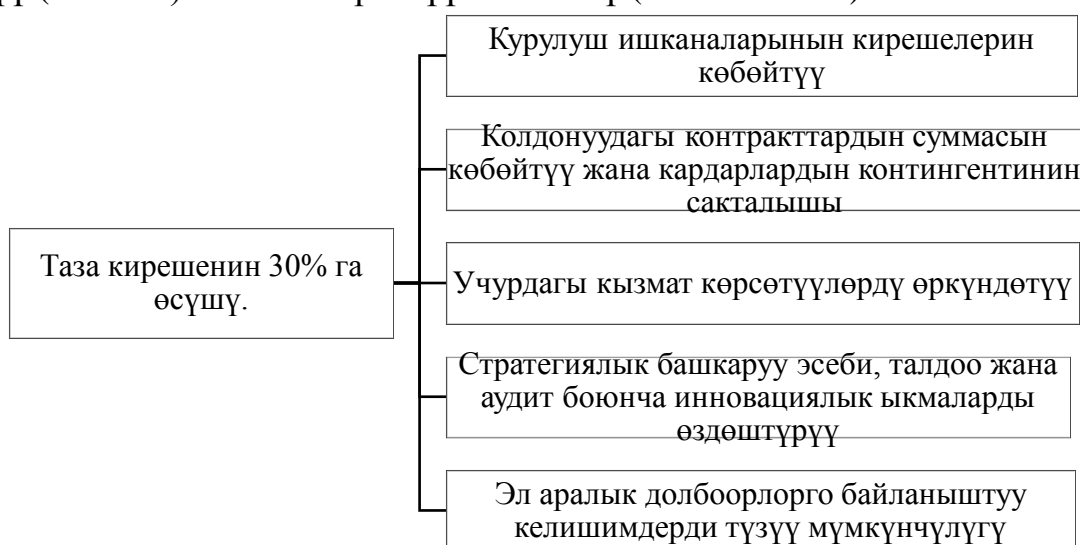
менен кырдаалды өнүктүрүүнүн мүмкүн болгон сценарийлерин пландаштырууга жана иштеп чыгууга өзгөчө көңүл бурушу керек.

Бүгүнкү күндө биздин аймактын жана бүтүндөй өлкөнүн социалдык-экономикалык абалын, атаандаштардын, кардарлардын, берүүчүлөрдүн ишмердүүлүгүн эске алуу менен, курулуш ишканаларынын негизги максаты жүгүртүүдөгү каражаттардын сакталышын эске алуу менен ишкердик активдүүлүктү жогорулатуу болуп саналат. Башка жагынан алганда, мазмунду түзүүдө, башкарууну децентралдаштыруу жана чектөөлөрдү азайтуу өндүрүш процесси жүрүп жаткан учурда маанилүү. Кризис учурунда, бюджетти чектелүү болгон компания өзүнүн продукциясы менен бурулуш жасап, атаандаштардын арасында өзгөчөлөнүп, билдирүү жасай алат.

Курулуш ишканасынын ийгиликтүү стратегиясы ишкананын миссиясы менен түзүлгөн өнүгүүнүн белгилүү бир курсуна негизделиши керек. *Миссия* тышкы чөйрөнүн субъекттеринин өкүлчүлүгүндө курулуш ишканасынын белгилүү имиджин түзүүгө же консолидациялоого көмөк көрсөтөт. Миссиянын мүмкүн болгон варианты катары төмөнкү формула сунушталат: «Курулуш холдинг» оригиналдуу продукцияны түзүү, алдыңкы технологияларды колдонуу жана эффективдүү инновациялык стратегияларды иштеп чыгуу аркылуу кардарлардын бизнесин өнүктүрүүгө жана алдыга жылдырууга салым кошот. «Курулуш холдинг» ишканасынын негизги баалуулуктары: кардарга көңүл буруу, компаниянын кызматкерлеринин кесипкөйлүгү, чыгармачылык, натыйжага көңүл буруу».

Натыйжалуу стратегияны ишке ашыруу үчүн стратегиялык максат курулуш ишканасынын ар бир багыты боюнча милдеттерге бөлүнгөн учурда максаттар дарагынын жардамы менен деталдуу өнүгүү планын иштеп чыгуу зарыл.

3.1-сүрөттө көрсөтүлгөн негизги максат критерийлерге ылайык келет жана конкреттүү (specific), өлчөнөт (measurable), жетүүгө болот (attainable), маанилүү (relevant) жана конкреттүү мөөнөттүү (time-bounded).

3.1-сүрөт. Курулуш ишканалары үчүн максаттуу дарак

Булак: маалыматтар боюнча автор иштеп чыккан [Кочурова, Т.С.и др. Стратегия управления инновационными процессами: учебное пособие [Текст] /. – М.: Литрес, 2021, - С.128].

Белгиленген максаттарга жетүү үчүн пландаштырылган түшүүлөрдүн агымын куруу – сатуу планы, ошондой эле долбоордун туруктуулугуна каржылык баа берүү сунушталат.

Натыйжалуу стратегияны ишке ашыруу үчүн тышкы чөйрөнү талдоо да зарыл, анын максаты коюлган натыйжаларга жетүү үчүн болжолдонгон мүмкүнчүлүктөрдү же коркунучтарды аныктоо.

Ишканаларды күтүп жаткан тышкы чөйрөнүн мүмкүнчүлүктөрү жана коркунучтары, ошондой эле курулуш ишканаларынын бул стратегиялык максаттарга жетүү үчүн күчтүү жана алсыз жактары 3.2-таблицадагы SWOT анализинде берилген.

3.2-таблица – SWOT-анализ

<p>Күчтүү жактары:</p> <p>негизги кызматкерлердин иш тажрыйбасы жана квалификациясы;</p> <p>ишкана куруу кадыр-баркы, ийгиликтүү ишке ашырылган долбоорлор;</p> <p>курулуш ишканаларынын бардык өнөктөштөрүнө карата келишимдик милдеттенмелердин жогорку деңгээлде сакталышы;</p> <p>продукцияны/кызматты иштеп чыгууда чыгармачыл мамиле;</p> <p>көрсөтүлгөн кызматтардын тез мөөнөттөрү;</p> <p>ар бир кардарга жекече мамиле кылуу</p>	<p>Алсыз жактары:</p> <p>келишимдик милдеттенмелерди аткаруу мөөнөтүнүн кызматкерлердин иш менен камсыз болуу деңгээлине көз карандылыгы;</p> <p>өнүккөн сатуу бөлүмү, учурдагы кардарлар менен болгону 2 адам иштейт;</p> <p>иш кабинетинин жоктугу, курулуш ишканасынын ресурстарынын топтолбогондугу;</p> <p>өзүнүн курулуш продукциясын түзүү үчүн жүгүртүү каражаттарына муктаждык</p>
<p>Мүмкүнчүлүктөр:</p> <p>жаңы эл аралык жана аймактык рынокторго чыгуу мүмкүнчүлүгү;</p> <p>дүйнөдө жогорку өсүш арымы жана Интернетке кирүү;</p> <p>онлайн технологияларды өнүктүрүү;</p> <p>КР калкынын сапаттуу курулуш кызматтарына муктаждыгы</p>	<p>Коркунучтар:</p> <p>өлкө экономикасынын жалпы туруксуз абалы;</p> <p>жогорку атаандаштык чөйрөсү;</p> <p>фрилансерлердин санын көбөйтүү;</p> <p>квалификациялуу кадрлардын жетишсиздиги;</p> <p>кардарлардын курулуш боюнча билиминин төмөн деңгээли;</p> <p>жүгүртүү капиталынын жана кирешенин сезондук өзгөрүшү</p>

Булак: маалыматтар боюнча автор иштеп чыккан [Аксянова, А. В. Статистика инноваций. Проблематика, методология и перспективы исследований: монография [Текст] / А. В. Аксянова. -Казань: Казанский национальный исследовательский технологический университет, 2018. -С.76].

3.2-таблицадагы SWOT-анализдеги маалыматтарды талдоо менен курулуш ишканасынын учурдагы абалы, жагымдуу мүмкүнчүлүктөрдүн жетиштүү саны жана коркунучтардын көп экендигин белгилей кетүү керек, тышкы чөйрөгө дайыма мониторинг жүргүзүү зарыл. Күчтүү жактар алсыз жактар менен тең салмакталат, курулуш ишканаларынын көңүлүн тышкы мүмкүнчүлүктөргө буруу керек.

Көрсөтүлгөн кызматтарда стандартташтырылган кызматтар бар, мисалы, бир типтеги имарат куруу, ал жеке, чыгармачыл мамилени талап жана уникалдуу долбоорду түзүүнү кылат, ошондуктан кардарларды тартуу

үчүн компания күчтүү чыгармачыл командага жана өзүнүн курулуш продуктусуна ээ болушу керек.

Өз максатын ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн тандалган стратегияга ылайык Ансоффтун «товар-рынок» матрицасын куруу ыкмасын колдонуу максатка ылайыктуу экенин белгилей кетүү керек. Рынокту өнүктүрүү стратегиясынын матрицасы 3.3-таблицада берилген жана курулуш ишканасынын менеджменти тарабынан эксперттик баалоо ыкмасы менен курулат, бул үчүн тышкы чөйрөнүн мүмкүнчүлүктөрү курулуш ишканасынын жашоо-тиричилигине (күчтүү, орточо, кичине) тийгизген таасиринин деңгээли жана компания мүмкүнчүлүктү (жогорку, орто, төмөн) колдоно ала тургандыгы боюнча бөлүштүрүлөт.

3.3-таблица. Жаңы рынокту өнүктүрүү стратегиясы

Рынокту өнүктүрүү стратегиясы	Учурдагы абалы менен компания жаңы рынокко жете алабы?		
	Мүмкүн	Балким	Мүмкүн
Жаңы рынок жана курулуш ишканасынын учурдагы абалы	Жаңы рынокту тандоо: жаңы рынокту же сегментти аныктоо негизги кадам болуп саналат. Ал жакшы негизделген жана компаниялардын компетенцияларына жана саясатына ылайык келиши керек		
Курулуш ишканасынын кызматтары учурдагы кардарлардын арасында суроо-талапка ээ	ооба, туруктуу кардарлардын саны туруктуу, алардын үгүт бюджеттери жыл сайын өсүп жатат		
Жаңы рыноктогу оюнчулардын саны		Жаңы рыноктогу оюнчулардын саны	
Жаңы рынокко кирүүгө тоскоолдуктар	Кирүүгө тоскоолдук жок		
Жаңы рыноктун өсүү темпи	Жыл сайын курулуш долбоорлорунун саны көбөйүүдө		
Атаандаштар арасында популярдуу болгон уникалдуу сунуштар кардарлардын көңүлүн жана кызыгуусун арттырат	Ооба		ооба
Компания жаңы рынокторго чыгуу үчүн кошумча ресурска ээ	Жок		жок

Булак: маалыматтар боюнча автор иштеп чыккан [Национальная стратегия развития КР на 2018-2040 годы. - Режим доступа: mfa.gov.kg/uploads/content/1036/3ccf962c-a0fc-3e32-b2f0-5580bfc79401.pdf].

3.3-таблицанын маалыматтарына ылайык. курулуш ишканалары үчүн жаңы рынокту өнүктүрүү стратегиясы ылайыктуу. Кирүү мүмкүнчүлүктөрү чоң. Компания өзүнүн өсүшү үчүн жаңы рынокту өздөштүрүүнү улантышы керек.

Башкаруунун өз убагында, өзгөчө инновациялык анализи көбүнчө ишкананын бардык статистикалык жана финансылык натыйжаларын сапаттуу жана толук кароодон көз каранды.

Эконометрикалык Eviews пакетинин жардамы менен убакыт катарлары талданат, моделдер курулат жана моделдерди колдонуу менен 2022-жылга болжолдуу маани алынат. Болжолдуу маанини курулуштагы подряддык жумуштардын көлөмүнүн иш жүзүндөгү деңгээли менен салыштырып, моделдердин кайсынысы катардын динамикасын ишенимдүү чагылдыраары аныкталды. Бул операция кийинки мезгилдерде подряддык жумуштардын көлөмүн болжолдоого мүмкүндүк берди. Албетте, Нассим Талейб таасирин сүрөттөгөн «кара кууларды» унутпаш керек. Алар учурдагы экономикалык жана саясий чөйрөгө өзгөчө жана алдын ала айтуу кыйын өзгөрүүлөрдү алып келүүдө. Кыргыз Республикасы үчүн ушундай “кара куулардын” бири COVID-19 эпидемиясы болду, бул курулуштагы подряддык иштердин көлөмүнүн төмөндөшүнөн ачык көрүнүп турат. Бул изилдөө төмөнкүдөй методдорду колдонгон: сыпаттамалык статистика, Дикки-Фуллер тести, кореллограмма, эң аз квадраттар ыкмасы менен регрессиялык моделди куруу, ARIMA-моделди куруу, Бройш-Годфри тести, корреляция, коинтеграция.

Өз күчү менен аткарылган подряддык иштердин көлөмүнүн динамикасын чагылдырган убакыт катарын карап көрөлү.

Убактылуу катар өз күчү менен млн сом менен аткарылган подряддык иштердин көлөмүн чагылдырган 31 көрсөткүчтөн турат.

Андан аркы иш үчүн Eviews жаңы жумуш документин түзөбүз. Андан кийин Object>newobject кошумча барак аркылуу подряддык иштердин көлөмүнүн катары үчүн podryad сериясын кошобуз. Серия 1990-жылдан 2022-жылга чейин мезгил үчүн убакыт сериясын камтыйт.

Андан кийин 1990-2022-жылдар аралыгына подряддык иштердин көлөмүн чагылдырган график түзөбүз.

3.4-таблица. 1990-2022-жылдардагы подряддык иштердин көлөмүнүн убактылуу катары

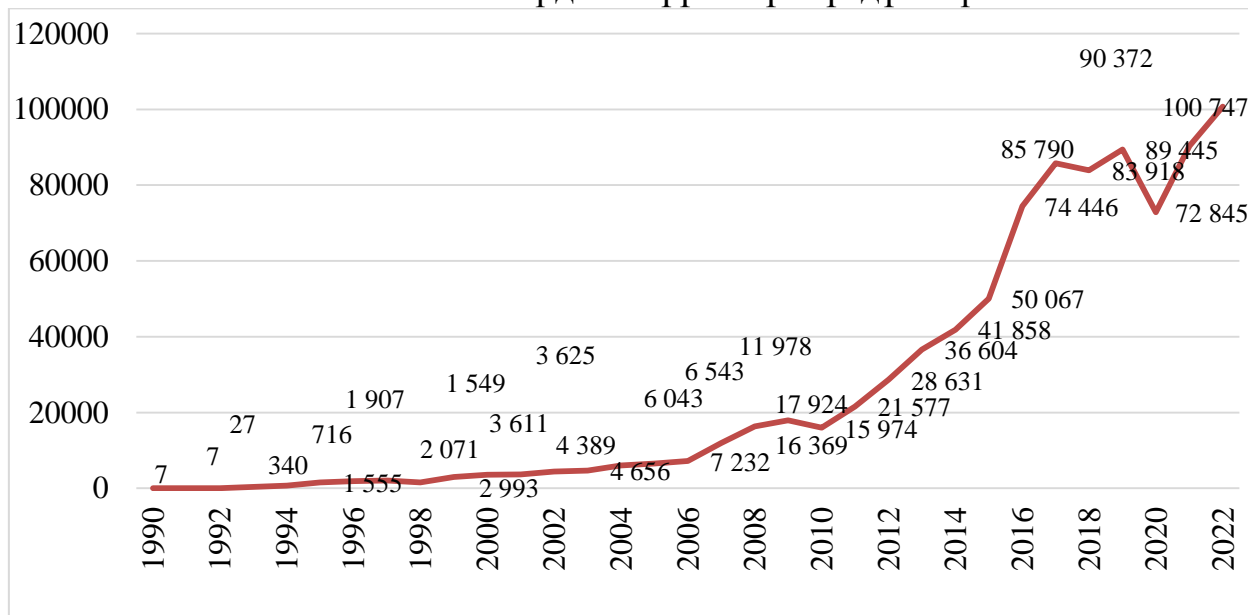
Жыл	Көлөмү, млн сом	Жыл	Көлөмү, млн сом	Жыл	Көлөмү, млн сом	Жыл	Көлөмү, млн сом
1990	6.700	1999	2993.000	2008	16369.300	2017	85790.000
1991	7.100	2000	3611.200	2009	17924.000	2018	83918.200
1992	26.600	2001	3625.000	2010	15973.900	2019	89444.800
1993	340.100	2002	4389.000	2011	21577.200	2020	72845.100
1994	716.100	2003	4655.800	2012	28630.700	2021	90371.6
1995	1554.900	2004	6043.100	2013	36604.300	2022	100746.9
1996	1907.400	2005	6542.700	2014	41858.100		
1997	2070.800	2006	7232.300	2015	50066.600		
1998	1549.300	2007	11978.200	2016	74446.100		

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [<http://www.stat.kg>]

Андан кийин 1990-2022-жылдар аралыгындагы подряддык иштердин көлөмүн млн сом чагылдырган график түзөбүз (3.2-сүрөттү кара).

EVIEWS статистикалык пакеттеги убакыт катарларын изилдөө ыңгайлуу илимий жана каржылык маалыматтарды талдоо, макроэкономикалык

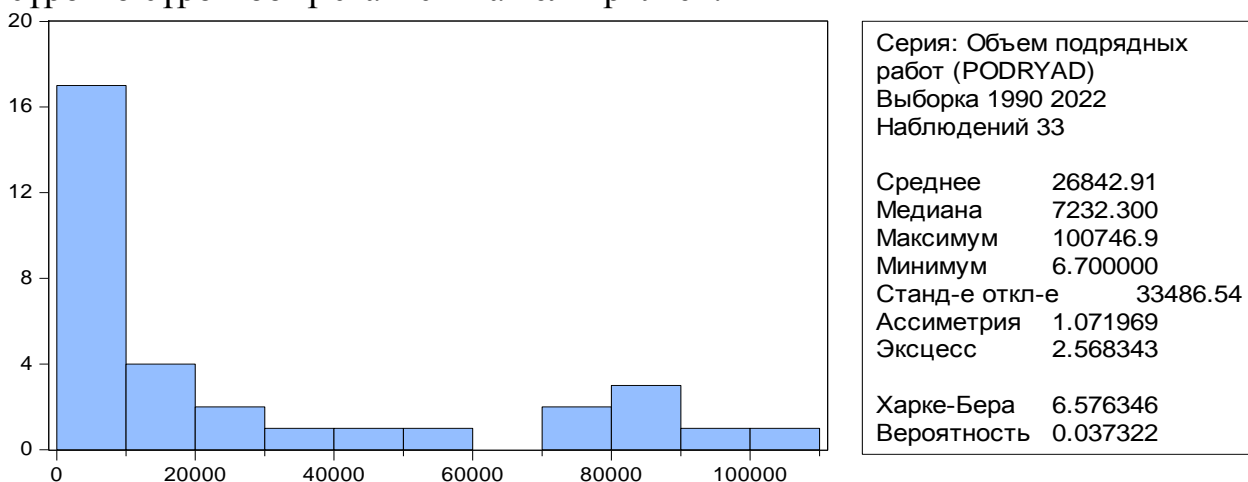
моделдерди түзүү жана аларды болжолдоо жана башкалар менен байланышкан көптөгөн маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берет.

3.2-сүрөт. 1990-2022-жылдардагы подряддык иштердин көлөмүнүн динамикасы

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [<http://www.kse.kg>]

Баштапкы убактылуу катар өз күчү менен млн сом менен аткарылган подряддык иштердин көлөмүн чагылдырган 33 көрсөткүчтөн турат. 3.3-сүрөттө сүрөттөөчү статистика келтирилген.

3.3-сүрөт. Бир катар подряддык иштердин сыпаттама статистикасы

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [<https://www.eviews.com>]

Катардын орточо мааниси – 2684,91. Медиана 7232,3. Катар 2022-жылы максималдуу мааниге жеткен – 100746,9, ал эми минималдуу маани 1990-жылы байкалган. (6,7).

33486.54 стандарттык четтөө (std. dev) (начарлоо деңгээлин чагылдырат) көрсөткүчтөрдүн чоң жайылышын билдирет. Ассиметрия (Skewness) 1,07, 0 чоң. Демек, биз бир катар орточо аз баалуулуктар көп кездешет деп жыйынтык чыгарууга болот. 2,57 эксцесс (kurtosis) оң, демек катарда нормалдуу бөлүштүрүүдө уруксат берилгенден көп четтөөлөр бар. Харке-Бера (Jarque-Bera) коэффициенти нормалдуу бөлүштүрүү гипотезасын текшерет, биздин учурда нөл гипотеза четке кагылат. Бөлүштүрүү нормадан

олуттуу айырмаланат. Харке-Бера гипотезасынын ыктымалдуулугу (Probability) тастыкталды маанилүүлүктүн 3% деңгээлинде каралат.

3.5-таблицада бир катар подряддык иштердин коррелограммасы көрсөтүлдү.

3.5-таблица. Подряддык иштердин көлөмүнүн убактылуу сериясынын коррелограммалары

Тандап алуу: 1990 2022					Ыктымалдуулук к		
Байкоолор камтылган: 31							
Автокорреляция (AC)	Жеке корреляция (PAC)		AC	PAC	Q-стат.		
			1	0.890	0.890	28.563	0.000
			2	0.788	-0.015	51.707	0.000
			3	0.713	0.072	71.293	0.000
			4	0.595	-0.242	85.416	0.000
			5	0.484	-0.038	95.086	0.000
			6	0.350	-0.241	100.32	0.000
			7	0.227	-0.002	102.60	0.000
			8	0.149	0.092	103.63	0.000
			9	0.080	0.060	103.93	0.000
			10	0.014	-0.023	103.94	0.000
			11	-0.043	-0.063	104.04	0.000
			12	-0.088	-0.042	104.46	0.000
			13	-0.120	-0.059	105.30	0.000
			14	-0.159	-0.080	106.83	0.000
			15	-0.197	-0.041	109.33	0.000
			16	-0.229	-0.021	112.88	0.000

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн[<https://www.eviews.com>]

Катарды андан ары талдоо үчүн «коррелограмма» куралын колдонобуз. Коррелограмма – бул автокорреляциялык функциянын графикалык чагылдырылышы.

Убакыт катарларынын автокорреляциялык функциясы t жана $t+k$ убакытындагы катарлардын маанилеринин ортосундагы теориялык корреляция, мында k 1ден n ге чейин, мисалы 20га чейин өзгөрөт. k автокорреляциянын тартибин көрсөтөт. Биздин учурда, 16 катар мани тандалып алынган.

Коррелограммадагы биринчи маанини эске алганда, ал олуттуу экенин байкайбыз. Демек, тренд бар. Экинчи мааниси дагы чоң мааниге ээ. 2-мезгил менен термелүүлөр бар. AC автокорреляция өчүп бараткан графикке окшош, алгачкы бир нече артта калгандар бар.

Ошондуктан, тренд моделин, андан кийин авторегрессия моделин карап көрөлү жана эң так аныктоо үчүн аларды салыштырабыз (3.6-таблицаны караңыз). сызыктуу тенденцияны текшерүү үчүн $f @ trend$ теңдемесин түзөбүз. Бул операция регрессиялык анализде эң популярдуу болгон эң кичине квадраттар ыкмасы аркылуу жүргүзүлөт.

«Эң аз квадраттар методу» (ЭКМ) - изделген өзгөрмөлөрдөн айрым функциялардын квадраттык четтөөлөрүнүн суммасын минималдаштырууга

негизделген ар кандай маселелерди чечүүдө колдонулган математикалык метод. Аны жокко чыгарылган теңдемелер системасын «чечүү» үчүн (теңдемелердин саны белгисиздердин санынан ашып кеткенде), кадимки (ашыкча аныкталбаган) сызыктуу эмес теңдемелер тутумунда чечим табуу үчүн, кандайдыр бир функциянын чекиттик маанилерин жакындатуу үчүн колдонсо болот».

3.6-таблица. podryad @trendC теңдемени баалоо

Көз каранды өзгөрмө:: PODRYAD				
Метод: эң аз квадраттар				
Тандоо (оңдолгон):: 1990 2022				
Байкоолор камтылган: түзөтүүлөрдөн кийин 33				
Өзгөрмө	Коэффициент	Станд. ката	T- Статистика	Ыктымалдуулук
@TREND	3053.927	293.2884	10.41271	0.0000
C	-22019.93	5460.732	-4.032413	0.0003
R-квадрат	0.777658	Орточо көз каранды өзгөрмө		26842.91
Оңдолгон R-квадрат	0.770485	S. D/. көз каранды өзгөрмө		33486.54
S.E. регрессии	16042.63	Акаике маалымат критерийи		22.26258
Калдыктардын квадраттарынын суммасы	7.98E+09	Шварца критерийи		22.35328
Логарифмдик ыктымалдык	-365.3326	Ханнана-Куинна критерийи		22.29310
F-статистикасы	108.4246	Дурбина-Уотсона статистикасы		0.178668
Ыктымалдуулук (F-статистикасы)	0.000000			

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [<https://www.eviews.com>]

Алынган теңдеме: podryad=3053.927@trend-22019.93.

3.4-сүрөттө жогорулоо трендди көрүүгө болот. Теңдеменин коэффициенттери олуттуу. Детерминация коэффициенти 77%ды түздү, бул бул модель убакыттык катарды ишенимдүү сүрөттөй турганын тастыктайт. Демек, катар сызыктуу трендге ээ.

3.4-сүрөт. Калдык графиктеринин динамикасы

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [<https://www.eviews.com>]

Бул методдор бизге подряддык иштердин көлөмүн, курулушка инвестицияларды, курулуштагы ИДПны жана доллардын курсун динамикада изилдөөгө, алардын стационардуулугун текшерүүгө, көз карандылыктарды, тенденцияларды жана алардын ортосундагы өз ара байланыштарды аныктоого мүмкүндүк берди.

«Санариптештирүү шартында курулуштагы стратегиялык башкаруучулук эсеп жана ички аудит концепциялары» деген төртүнчү главада тобокелдиктерди башкаруу концепциясы иштелип чыкты жана стратегиялык башкаруучулук эсепке алуу системасына жаңы маалыматтык технологияларды пайдалануу боюнча уюштуруу-методикалык жоболорду түзүү менен ички аудит системасын өнүктүрүү механизми аркылуу практикалык сунуштар иштелип чыкты.

Анын ажырагыс бөлүгү катары ишкердик иш-жылы тобокелдиктин болушу, тобокелдик жагдайлар пайда болгон учурда башкаруу чечимдерин кабыл алуужолдорун жана методдорун иштеп чыгуу зарылчылыгына алып келет.

Тобокелдикти өз убагында аныктоо үчүн чарбакер субъекттин ишинин өзгөчөлүгүнө жараша ар кандай инструменттерди колдонуу зарыл. Мындан тышкары, ишканалар тобокелдиктин жол берилген чегин белгилеши керек, ал негизги фонддордун өлчөмү, өндүрүштүн көлөмү, рентабелдүүлүктүн деңгээли ж.б. сыяктуу параметрлерге жараша болот. Тобокелдиктерди тескөө ыкмалары жана куралдары 4.1-сүрөттө берилген.

4.1-сүрөт. Тобокелдиктерди башкаруу методдору жана куралдары

Булак: маалыматтар боюнча автор түзгөн [Лесняк, В. В. Адаптивный инженеринговый инструментарий и бухгалтерское управление адаптивно-защитными процессами: монография. - Ростов-на-Дону: Донской государственный технический университет, 2019. - С.45]

Тобокелдиктерди натыйжалуу башкаруу компаниянын экономикалык коопсуздугун камсыз кылууга олуттуу таасирин тийгизиши мүмкүн.

Заманбап экономикадагы кризистик көрүнүштөр өндүрүштүк ишканалардын финансылык-экономикалык коопсуздугун башкаруу маселелеринин маанилүүлүгүнүн күчөшүн шарттады. Тышкы жана ички чөйрөнүн динамикалуулугу өндүрүштүк ишканалардын жетекчилигинен финансылык-экономикалык иштин коопсуздугун жогорулатуу жолдорун издөөнү талап кылат.

Б.И. Исроилов экономикалык коопсуздуктун тийиштүү деңгээлин камсыз кылуу мамлекеттик каржы системасы кыйла туруктуу болгон транзиттик экономикалар үчүн өзгөчө актуалдуу экенин белгилейт [Исроилов, Б.И., Каримов Н.Г., Ибрагимов Б. Роль информационного обеспечения в анализе состояния экономической безопасности // сборник статей IV Международной научно-практической online-конференции. Устойчивое развитие экономики: международные и национальные аспекты. Новополоцк, 2020, С.1050].

Стратегиялык башкаруу эсебинде ички контролду өнүктүрүү бир нече негизги аспектилерди камтыйт. Төмөндө бул системанын өнүгүшүнүн айрым багыттары келтирилген:

Ички контроль системасынын натыйжалуулугун баалоо: ички контроль системасын өркүндөтүү үчүн анын натыйжалуулугун баалоо зарыл. Бул ички контролдук системасына аудит жүргүзүү, натыйжаларды талдоо, көйгөйлөрдү аныктоо жана аларды чечүү боюнча иш-чаралардын планын иштеп чыгуу аркылуу ишке ашырылышы мүмкүн.

Башкаруунун ролун күчөтүү: ишкананын жетекчилиги ички контроль системасын иштеп чыгууга жана ишке киргизүүгө активдүү катышууга тийиш. Жетекчилер аны ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн шарттарды түзүп, керектүү ресурстар менен камсыздап, аудиторлордун сунуштарынын аткарылышын камсыз кылууга тийиш.

Ички контроль системасын автоматташтыруу: ички контроль системасын автоматташтыруу анын эффективдүүлүгүн олуттуу түрдө жогорулатууга жана процесстерди тездетүүгө мүмкүндүк берет. Мисалы, электрондук документтерди колдонуу, тобокелдиктерди башкаруу процесстерин автоматташтыруу жана финансылык отчеттуулукту көзөмөлдөө.

Кызматкерлерди окутуу жана даярдоо: ишкананын кызматкерлери ички контроль системасында эффективдүү иштөө үчүн зарыл билимге жана көндүмгө ээ болушу керек. Кызматкерлерди окутуу жана даярдоо ички контролдук системасын өнүктүрүүнүн маанилүү аспекти болуп саналат.

Тышкы кызыкдар тараптар менен байланышты чыңдоо: аудиторлор, жөнгө салуучулар жана инвесторлор сыяктуу тышкы кызыкдар тараптар менен болгон мамилелер ички контроль системасын жакшыртууга жана анын натыйжалуулугун жогорулатууга жардам берет.

Жаңы технологияларды жана методдорду киргизүү: ички контроль системасын өнүктүрүү ошондой эле жаңы технологияларды жана ыкмаларды киргизүүнү камтышы мүмкүн, мисалы, жасалма интеллект, блокчейн жана башка инновациялык технологияларды колдонуу.

Маалыматтык технологияларды колдонуу. Тобокелдиктерди башкаруу процесстерин автоматташтыруу жана чечим кабыл алуу үчүн өз убагында маалымат берүү үчүн маалыматтык технологияларды колдонуу.

Стратегиялык пландаштыруу. Тобокелдиктерди башкарууну уюмдун стратегиялык пландоосуна киргизүү.

Белгилей кетсек, бүгүнкү динамикалык рынокто гүлдөп-өсүү үчүн рыноктун жаңы негиздерин терең түшүнүү талап кылынат. Ал эми бул тез өзгөрүп жаткан ченемдик укуктук жана салыктык ландшафтты, инвесторлордун тенденцияларын, суроо-талап менен сунуштун дисбаланстарын жана кардарлардын күтүүлөрүн өзгөртүүнү жакшы түшүнүүнү талап кылат. Дүйнөлүк технологиялык ландшафт тынымсыз өнүгүп жатат. Бузуучу технологиялар жана жаңы бизнес моделдери кайра карап чыгууда, өзгөртүүдө, жада калса тармактарды жакындатууда жана ишкананын баасын жана анын ишкердик репутациясын кайра баалоодо. Бүгүнкү күндө рыноктун лидерлиги инновациялык ой жүгүртүүдөн гана эмес, жаңы технологияларды монетизациялоо жөндөмүнөн да көз каранды.

Дүйнө жүзүндөгү компаниялар санариптик трансформация долбоорлорун ишке ашырууда: жаңы технологияларды жашоого киргизүү, ошол эле учурда учурдагы көйгөйлөрдү чечүү, чыгымдарды оптималдаштыруу, уникалдуу тажрыйбаларды түзүү жана бизнестин натыйжалуулугун жогорулатуу.

Стратегиялык башкарууну эсепке алуу системасына жаңы маалымат технологияларын киргизүү курулушту башкаруунун жана чечим кабыл алуунун натыйжалуулугун бир топ жогорулатат. Бирок бул бир катар иш-чараларды өткөрүүнү жана белгилүү бир принциптерди сактоону талап кылат.

Төмөндө курулуш стратегиялык башкаруу эсепке алуу системасына жаңы маалыматтык технологияларды киргизүү этаптары болуп саналат:

Муктаждыктарды жана максаттарды аныктоо: жаңы технологиялар менен кандай конкреттүү көйгөйлөрдү чечүү керектигин жана кандай максаттарга жетүү керектигин аныктоо керек. Курулуштун өзгөчөлүктөрүн жана кардарлардын талаптарын эске алуу маанилүү.

Рыноктук талдоо: бул рынокто иштеп жаткан маалыматтык технологияларды, алардын артыкчылыктары жана кемчиликтери, ошондой эле аларды ишке ашыруу жана пайдалануу наркын баалоо үчүн карап чыгуу зарыл.

Эң ылайыктуу технологияларды тандоо: рыноктук анализдин негизинде курулушта стратегиялык башкаруу эсебинин маселелерин чечүү үчүн эң натыйжалуу технологиялар тандалат.

Программалык камсыздоону иштеп чыгуу жана ишке ашыруу: керектүү программалык камсыздоо иштелип чыгат жана ишке ашырылат.

Натыйжаларды тестирлөө жана талдоо: технологияларды ишке киргизгенден кийин иштин жыйынтыгын текшерүү жана талдоо керек.

Маалымат коопсуздугун камсыз кылуу: жаңы технологияларды ишке ашыруунун маанилүү аспектиси маалыматтарды сактоонун жана берүүнүн

коопсуздугун камсыз кылуу болуп саналат. Тиешелүү саясаттар жана коопсуздук чаралары иштелип чыгышы керек.

Үзгүлтүксүз өркүндөтүү: жаңы технологияларды киргизүү туруктуу процесс. Маалыматтык технологиялар рыногунун өнүгүшүнө көз салып, ошого жараша эсепке алуу системасын өркүндөтүү зарыл.

КОРУТУНДУ

Бул диссертацияда курулушта стратегиялык башкаруу эсебин уюштуруунун жана иштешинин көйгөйлөрүн изилдөөгө байланышкан теориялык жана методологиялык маселелер каралган. Курулуш ишканаларынын өндүрүштүк чыгымдарын стратегиялык башкаруунун теориялык жана методологиялык негиздерине, стратегиялык башкаруунун анализин калыптандыруунун инновациялык моделдерине, ички башкаруу аудитинин ыкмаларына жана көрсөткүчтөрүнө өзгөчө көңүл бурулду.

Изилдөөнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, курулушта стратегиялык башкаруучулук эсепти уюштурууда жана иштетүүдө бир катар кемчиликтер жана көйгөйлөр бар, аларды изилдөө төмөнкү **тыянактарды** чыгарууга мүмкүндүк берди:

1. Стратегиялык башкаруу эсебин киргизүү көйгөйү актуалдуу болуп саналат, анткени башкаруу эсебинин системасынын иштеши субъектинин ишинин натыйжалуулугун жогорулатуунун ачкычы болуп эсептелет. Стратегиялык башкаруу эсебин уюштуруу ресурстарды максаттуу пайдаланууну контролдоо жана анын ишмердигин эффективдүү башкаруу боюнча субъекттин иши жөнүндө ишенимдүү маалыматты алуу үчүн эсепке алуу процессин түзүүнүн шарттары жана элементтери менен көрсөтүлөт. Стратегиялык башкаруу эсеби – бул экономикалык билимдердин жаны тармагы. Ишкананы башкаруунун негизи, анын стратегиясынын жана тактикасынын негизи болуу менен, ал ошондой эле субъектинин ишин талдоонун жана туура башкаруу чечимдерин кабыл алуунун негизинде аларды жөнгө салуу аркылуу чыгымдарды, кирешелерди жана натыйжаларды башкаруунун куралы болуп саналат.

2. Изилдөөнүн тандалган тармагындагы адабият булактарына аналитикалык сереп салуу изилдөөнүн предметин ачуу үчүн жалпы түшүнүктү негизги түшүнүктөргө берүүгө мүмкүндүк берди. Стратегиялык башкаруу – бул өзүнчө алынган тармактын же бүтүндөй мамлекеттин микро жана макро деңгээлдеринде пландаштырылган инновацияларды жана максаттарды коммерциялаштырууга жетишүү үчүн өнүгүүнүн келечектүү инновациялык жолу аныкталды. Мамлекеттин статусун жана имиджин көтөрүү үчүн ички, ошондой эле глобалдык рыноктордо жаңылыктардын динамикалык процессин стратегиялык алдын ала билүү механизмин ишке ашыруу үчүн өнүгүүнүн инновациялык жолу кыйла стратегиялык жана келечектүү болуп саналат.

3. Башкаруу чечимдерин өз убагында кабыл алуу чыгымдардын статьяларын түзүү процесстерин регламенттөөдөн жана алардын оптималдуу курамын аныктоодон көз каранды. Практика көрсөткөндөй, курулуштагы

чыгымдардын статьяларын топтоштуруу ыкмалары кыйла эскирген жана курулуш өндүрүшүнүн менеджментинин заманбап муктаждыктарына ылайык келбейт. Учурдагы чыгымдарды топтоодо (калькуляциянын статьялары боюнча) бир катар кемчиликтер бар. Ошентип, азыркы учурда колдонулган чыгымдардын айрым статьяларына чыгымдарды киргизүү тартиби, кээ бир учурларда өндүрүшкө жана курулуштагы өздүк наркты калькуляциялоого чыгымдардын реалдуу структурасын бурмалайт.

4. Кыргыз Республикасынын мыйзамдык базасы курулуштун өнүгүшүнө өбөлгө түзөт, тактап айтканда, ишкананын ишин жөнгө салуучу «Шаар куруу жана архитектура жөнүндө» мыйзам, «Кыргыз Республикасынын атаандаштык жөнүндө» мыйзамдары мамлекет тарабынан атаандаштык колдоого алынган компаниядагы чарба жүргүзүүчү субъектилердин эркин атаандаштыгы сыяктуу, керектөөчүгө талап кылынган товарларды өндүрүүнү өбөлгөлөйт.

5. 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясындагы мамлекеттин тышкы экономикалык саясаты ата мекендик продукцияны чет өлкөлөргө экспорттоону илгерилетүүгө, өлкөнүн улуттук экономикасына чет өлкөлүк инвестицияларды, алдыңкы технологияларды жана инновацияларды тартууга багытталган, бул да өлкөдө эл аралык товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн, ошондой эле инвестициялык жана социалдык долбоорлордун пайда болушу жана өнүгүшү үчүн жагымдуу шарттарга ылайык келет.

6. Стратегиялык позицияларды аныктоодо күчтүү жактарына – мобилдүүлүккө жана ийкемдүүлүккө басым жасоо менен аларды дайыма жаңылап туруу зарыл. Ар кандай стратегиянын негизги максаты - ишкананын учурдагы натыйжаларын жакшыртуу жана келечекте каалаган натыйжаларга жетүү. Ички стратегиянын негизин тандоодогу негизги звено бул, биринчи кезекте курулуш ишканаларынын өндүрүштүк жана административдик персоналынын жогорку мотивациясы болуп саналат. Жаңы мүмкүнчүлүктөрдү же коркунучтарды аныктоо практикасы башкаруучуларга тиешелүү стратегиялык чечимдерди кабыл алууга жардам берет.

7. Регрессиялык моделдерди структуралаштыруу боюнча аналитикалык процедуралар төмөнкү натыйжаларды көрсөттү: 1990-2022-жылдар аралыгында аймактар боюнча подряддык иштердин көлөмүнүн динамикасын чагылдырган катарды изилдеп чыгып, бир катар туруктуу жана сызыктуу тренд менен стационарданганын белгилейбиз. Катар ARIMA(3;0;1) моделин эң ишенимдүү сүрөттөйт, анткени бул катардын болжолдуу мааниси 100550.46 млн сомду түзгөн, иш жүзүндөгү мааниси 100746.9 млн сом.

2004-2022-жылдар аралыгындагы курулушка инвестицияларды талдоо алардын тышкы инвестициялардын жалпы үлүшүнөн 4% гана түзөт деген тыянакка алып келди. Рейтингде курулушка инвестициянын көлөмү боюнча Бишкек биринчи орунда турат, бул инвесторлордун өнүгүп жаткан капиталга инвестиция салууга болгон логикалык каалоосу менен түшүндүрүлөт. Экинчи орунда туристтер арасында эң популярдуу жана динамикалуу өнүгүп

жаткан Ысык-Көл облусу турат. 2022-жылы Нарын облусуна инвестиция болгон эмес.

18 байкоодон турган убактылуу курулуш инвестициялары менен курулуштагы ИДПнын көлөмүнүн узак мөөнөттүү көз карандылыгын текшерип, биз курулуш ИДПсы менен курулуш инвестициясынын катарларынын ортосунда интеграциянын биринчи тартибинде коинтеграция бар экенин аныктадык.

Корреляциялык текшерүү курулуштагы ИДПнын сериясы менен доллардын курсунун ортосунда гана бекем байланыш бар экенин көрсөттү. $R = 0,96$ мамиле күчтүү жана түзмө-түз. Доллардын курсу канчалык жогору болсо, ИДПнын деңгээли ошончолук жогору болот.

Доллардын курсу менен курулушка инвестициянын ортосундагы корреляция $R = 0,25$, байланыш абдан начар. Эсепке алынган эмес.

Курулуштагы инвестициянын корреляциясы - курулуштагы ИДП. $R = 0,37$ байланыш начар. Эсепке алынган эмес.

2004-2022-жылдар аралыгындагы 18 байкоодон турган курулушка инвестиция жана курулуштагы ИДП катарын талдап чыгып, интеграциянын биринчи даражасындагы катарлардын ортосунда коинтеграция бар экендигин аныктадык.

1. Азыркы учурда, көптөгөн ишканалар тобокелдиктерди башкаруу системасын өнүктүрүүнүн баштапкы баскычында турушат, бул оң тенденция. Тобокелдиктерди башкарууда колдонулган методдор жана инструменттер бирдей эмес эффективдүүлүккө ээ. Буга байланыштуу, алардын ар кандай айкалыштары иш жүзүндө колдонулат, алар чектик чыгым менен мүмкүн болгон пайданын ортосунда акылга сыярлык катышты билдирет. Жогоруда айтылгандардын негизинде, ишканада тобокелдиктерди башкаруу системасы туруктуу өзгөрүүлөргө туруктуу болушу керек, ошондой эле көптөгөн тышкы жана ички факторлорду эске алуу менен түзүлүшү керек деген тыянак чыгарууга болот. Ишкананын ички башкаруу аудитинин ички башкаруу аудит практикасынын эл аралык негиздерине шайкештиги маселесин карап жатып, ички башкаруу аудитин өнүктүрүүнүн тарыхый аспектилерине токтолбой коюуга болбойт, алар бизге кесиптин тышкы аудиторлордун жардамчыларынан бизнес ээлерине жана компаниялардын директорлор кеңешине мүмкүндүк берүүчү потенциалдуу натыйжалуу инструментке өтүшүн көрсөттү. Практикалык сунуштар кемчиликтерди четтетүү жана ички башкаруу аудитинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн багытталган.

2. Стратегиялык башкаруу эсебин түзүүдө санариптештирүү стратегиялык максаттардын жана көрсөткүчтөрдүн аткарылышын контролдоону жана мониторинг жүргүзүүнү жакшыртууга, алардын динамикасын талдоого жана тийиштүү түзөтүүчү чараларды көрүүгө өбөлгө түзөт, ошондой эле ар кандай булактардан жана системалардан маалыматтарды интеграциялоо мүмкүнчүлүгүн камсыздайт, бул стратегиялык чечимдерди кабыл алуу үчүн комплекстүү жана ар тараптуу маалымат алууга мүмкүндүк берет.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Изилдөөнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, курулушта стратегиялык башкаруу эсебин уюштурууда жана иштетүүдө бир катар кемчиликтер жана көйгөйлөр бар, аларды изилдөө төмөнкү практикалык **сунуштарды берүүгө** мүмкүндүк берди:

1. отчеттордун формаларынын тизмесин, аларды берүү үчүн жооптуу адамдарды, ошондой эле бул отчетторду алуучу жана пайдалануучу жактарды тактоо менен аларды түзүүнүн жана берүүнүн мөөнөттөрүн белгилөө. Чакан жана орто курулуш ишканаларында стратегиялык башкаруу эсебин жүргүзүү үчүн бухгалтер-аналитиктин (стратегиялык башкаруу эсеби боюнча адис) штаттык кызматын киргизүү.

2. аналитикалык эсепке алууну уюштуруунун методологиялык негиздерин жана чыгымдардын статьяларын түзүү, калькуляциялык бирдиктердин курамын кайра карап чыгуу. Бул максатка жетүү үчүн курулушта өндүрүшкө чыгымдардын статьяларынын принципиалдуу жаңы номенклатурасын иштеп чыгуу зарыл.

3. стратегиялык максат курулуш ишканасынын ар бир чөйрөсү үчүн милдеттерге бөлүнгөн учурда, максат дарагынын жардамы менен деталдуу өнүктүрүү планын иштеп чыгуу. Бул күтүлгөн натыйжаларга жетүү үчүн эң алгачкы этапта жасалган аракеттерге оңдоолорду киргизүүгө мүмкүндүк берет.

4. кардарлар менен иштөөдө жана кызматтарды көрсөтүүдө негизги көрсөткүчтөргө туруктуу мониторинг жүргүзүү зарыл. Сатуу менеджерлеринин негизги компетенцияларын баалоо ар бир менеджердин алдына сатуу пландарын коюуга мүмкүндүк берет.

5. панелдик маалыматтарды моделдөөдө регрессиялык моделдерди структуралаштыруу боюнча аналитикалык жол-жоболорду колдонуу методикасын кийин регрессиялык моделдерди түзүү менен колдонуу.

6. *Автор* гипотезаны ырастоо жана ички аудиттин стандарттары талап кылган отчеттуулук системасын аныктоочу көз карандысыздык түшүнүгүн кеңейтүү үчүн стандарттын интерпретациясын *сунуштайт*:

7. жашоонун бардык этаптарында активдердин чоң чыгымы жок жүргүзүлө турган санариптик аудитти колдонуу.

8. айкын убакыт режиминде актуалдуу жана ишенимдүү маалыматты алууга мүмкүндүк берүүчү маалыматтык системаларды камсыздоонун адистештирилген программасын киргизүү.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН

ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Зенина, Е.В.** Концепция маржинального дохода при анализе производственных затрат [Текст] / Е.В. Зенина // Бишкек мамлекеттик экономика жана ишкердик университетинин жарчысы – 2007. – 158-162-бб.
<https://ru.padlet.com/Divorses1/padlet-prugmf5pzyh0k7/wish/2713786523>

2. **Зенина, Е.В.** Аудит учёта инвестиций [Текст] / Е.В. Зенина // Кыргыз-Россия Славян университетинин жарчысы. – 2009. - том 9 № 7. – 90-93-бб.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=13227476>
3. **Зенина, Е.В.** Определение стоимостной оценки объектов строительства [Текст] / Е.В. Зенина // Кыргыз-. – 2012. - том 12 № 6. – 62-64-бб.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=18357321>
4. **Зенина, Е.В.** Раскрытие концептуальной сущности стратегического управленческого учёта [Текст] / Е.В. Зенина // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. - 2013. - № 2 – 61-65-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=25956003>
5. **Зенина, Е.В.** Основные стадии формирования стратегического управления деятельностью предприятия [Текст] / Е.В. Зенина // Кыргыз-Россия Славян университетинин жарчысы. – 2013. - том 13 № 10 – 80-83-бб.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=20862761>
6. **Зенина, Е.В.** Методика комплексной оценки состояния затрат и себестоимости оказанных услуг [Текст] / Е.В. Зенина // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. -2014.- № 2-1 (5) – 81-87-бб.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=25962025>
7. **Зенина, Е.В.** Теоретические и методологические основы стратегического управления затрат [Текст] / Е.В. Зенина // Монография. Бишкек: Кыргыз-Россия Славян университетинин жарчысы. - 2014 – 54 с.
<http://lib.krsu.edu.kg/uploads/files/public/5943.pdf>
8. **Зенина, Е.В.** Концепции затрат образующих факторов в рамках учётно-аналитической системы [Текст] / Е.В. Зенина // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. -2017.- №3 (18) – С.341-345.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=30513832>
9. **Зенина, Е.В.** Методология моделирования эволюционно-адаптивной балансовой теории [Текст] / Е.В. Зенина // Кыргызстан эл аралык университетинин жарчысы. -2018. - № 2 (35) 2018 – 45-49-бб.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=42482780>
10. **Зенина, Е.В.** Сущность и значение показателей финансовой эффективности, как основных факторов экономического роста предприятий [Текст] / Е.В. Зенина // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – 2018.- №2 (21) – 83-87-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=36273608>
11. **Зенина, Е.В.** Государственная инновационная политика, как основной инструмент социально - экономического и политического развития государства [Текст] / Е.В. Зенина // Кыргызстан эл аралык университетинин жарчысы. - 2021 - № 2 (41) – 157-161-бб.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=45768084>
12. **Зенина, Е.В., Каршибаева Н.Б.** Основные тенденции развития анализа финансовой устойчивости в условиях цифровой экономики [Текст] / Е.В.

- Зенина, Н.Б. Каршибаева // Кыргызстан эл аралык университетинин жарчысы. – 2021. - №1 (42) – 64-67-бб.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45768084>
13. **Зенина, Е.В.**, Стойка М.С. Стратегия развития экстенсивного роста услуг по созданию медиа продуктов международного проекта компании. [Текст] / Е.В. Зенина, М.С. Стойка // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. - 2021. - № 2 (33) – 163-167-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47283294>
14. **Зенина, Е.В.** Мировые инвестиционные платформы как способ заработать пассивный доход [Текст] / Е.В. Зенина // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. -2021. - № 2 (33) – 447-451-бб.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47283346>
15. **Elena Zenina**, Anna Kramarenko and Maria Stoyka Improvement and implementation of modern strategic management tools on the example of a commercial enterprise of the Kyrgyz Republic [Text] / E3S Web of Conferences 311, 06011 (2021).
https://www.e3sconferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/87/e3sconf_epsd2021_06011/e3sconf_epsd2021_06011.html
- 16.**Elena Zenina**, Anna Kramarenko and Kaken Berdibaeva Strategy of geoeconomics development of the Kyrgyz Republic and Chinese People's Republic at the global economic arena . [Text] / Scientific Journal of the Modern Education & Research Institute № 19/22 – 71-6
https://issuu.com/moderneducationandresearchinstitute/docs/me_february_2022-2
- 17.**Elena Zenina**, Anna Kramarenko and Aidana Berdybekova Basis of effective development of fuel and energy complex of the kyrgyz republic . [Text] / Scientific Journal of the Modern Education & Research Institute № 19/22 – 34-6.
https://issuu.com/moderneducationandresearchinstitute/docs/me_february_2022-2
18. **Зенина, Е.В.** Smart-критерии оценки инвестиционного проекта при внедрении эффективной стратегии управления на предприятии [Текст] / Е.В. Зенина // Кыргыз-Россия Славян университетинин жарчысы. - 2022 - том 22 № 3 – С.23-28. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48455085>
19. **Зенина, Е.В.** Стратегия управления и оценка эффективности инвестиции в человеческий капитал как инструментария развития государства и нации [Текст] / Е.В. Зенина // Кыргыз-Россия Славян университетинин жарчысы. – 2022. - том 22 № 7. – С.18-23.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49387202>
20. **Elena Zenina**, Iuliia Lipovich Latest outlook on strengthening debt management practices in the kyrgyz republic [Text] / Scientific Journal of the Modern Education & Research Institute № 20/22 – 64-б.
https://issuu.com/moderneducationandresearchinstitute/docs/me_septermber_2022-2
21. **Зенина, Е.В.** Роль Евразийского Экономического Союза в реализации национальных интересов и экономического развития КР [Текст] / Е.В. Зенина

// Кыргыз-Россия Славян университетинин жарчысы. – 2022. - том 22 № 10. – 14-18-бб. <http://vestnik.krsu.edu.kg/archive/183/7496>

22. **Зенина, Е.В.** Снижение стратегической уязвимости через механизм PDCA алгоритма [Текст] / Е.В. Зенина // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. - 2022 - том 1 №3(38)– С.144-150. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=50385371>

23. **Зенина, Е.В.** Бухгалтерский учёт как система учётно-аналитического обеспечения экономической безопасности предприятия [Текст] / Е.В. Зенина // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – 2022. - том 1 №3(38) – С.218-222. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=50127684>

24. **Elena Zenina, Marina Safronchuk, Natalia Brovko, Anna Kramarenko.** Monitoring of Strategic Criteria in the Form of an ESG Investment Accounting System. [Text] / Book: Smart Green Innovations in Industry 4.0 for Climate Change Risk Management. DOI : 10.1007/978-3-031-28457-1 – 9545 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4313469

08.00.12 – бухгалтердик эсеп, статистика адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору илимий даражасын алуу үчүн Зенина Елена Вячеславовнанын «Курулушта стратегиялык башкаруучулук эсепти уюштуруу жана иштетүү проблемалары (Кыргыз Республикасынын материалдарынын негизинде)» деген темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: стратегия, башкаруу, өздүк нарк, калькуляциялоо, анализ, моделдештирүү, баалоо, долбоор, критерий, аудит, божомол, санарип, пайда, тобокелдик.

Изилдөөнүн объекти мамлекеттик жана курулуштагы стратегиялык башкаруу бухгалтердик өнүгүү келечеги болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп стратегиялык башкаруу эсебин уюштурууда жана иштешинде колдонулуучу талдоо жүргүзүүнүн принциптери, методдору, каражаттары жана процесстери саналат.

Изилдөөнүн максаты – курулушта стратегиялык башкаруучулук эсебин түзүүнүн теориялык, аналитикалык, инновациялык негиздерин, методдорун, моделдерин жана ыкмаларын изилдөө.

Изилдөө методу: экономикалык-математикалык анализ жана синтез, байкоо, өлчөө жана салыштыруу, тренд теңдемелери.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы: ишкананы стратегиялык инновациялык башкарууда эсепке алуу системасын түзүүнүн теориялык жана методологиялык концепциялары белгиленген; стратегиялык башкарууну уюштуруунун теориясын жана практикасын изилдөө менен стратегиялык башкарууну эсепке алуунун келечектүү багыттары аныкталган; заманбап шарттарда Кыргыз Республикасындагы курулуш ишканалары жана алардын иш-аракеттеринин өзгөчөлүктөрү каралып, стратегиялык

башкарууну эсепке алууну уюштуруунун абалы жана өндүрүштүк чыгымдарды түзүүнүн тартиби бааланган; эсептөө системасынын стратегиялык критерийлеринин натыйжалуулугун баалоо менен натыйжалуу стратегиянын негизги этаптарынын алгоритми киргизилген; математикалык моделдөө методдорунун негизинде негизги өндүрүштүн көрсөткүчтөрүн талдоодо регрессиялык моделдерди структуралаштыруу боюнча аналитикалык жол-жоболор колдонулган; ички башкаруу аудитинин өнүгүшү талданган; заманбап санариптик технологияларды колдонуу менен стратегиялык башкаруу эсебин өнүктүрүүнүн концептуалдык багыттары сунушталган.

Колдонуу деңгээли. Методикалык рекомендацияларды жана сунуштарды практикалык колдонуу курулуш ишканаларында аткарылган иштердин жана көрсөтүлгөн кызматтардын натыйжалуулугун жогорулатууга, курулушта башкаруунун ырааттуу системасын түзүүгө мүмкүндүк берет.

Колдонуу чөйрөсү. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору Кыргыз Республикасынын курулуш ишканаларынын жана бир катар ЖОЖдорунун ишинде колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Зениной Елены Вячеславовны на тему «Проблемы организации и функционирования стратегического управленческого учёта в строительстве (на материалах КР)» на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.12 – бухгалтерский учёт, статистика

Ключевые слова: стратегия, управление, себестоимость, калькулирование, анализ, моделирование, оценка, проект, критерии, аудит, прогноз, цифровизация, прибыль, риск.

Объектом исследования является состояние и перспективы развития стратегического управленческого учёта в строительстве.

Предметом исследования является принципы, методы, инструменты и процессы анализа, которые используются при организации и функционировании стратегического управленческого учёта.

Целью исследования является исследование теоретических, аналитических, инновационных основ, методов, моделей и методик формирования стратегического управленческого учёта в строительстве.

Методы исследования: экономико-математический анализ и синтез, наблюдение, измерение и сравнение, трендовые уравнения.

Научная новизна полученных результатов: установлены теоретические и методологические концепции формирования учётной системы в стратегическом инновационном управлении предприятием; определены перспективные направления стратегического управленческого учёта, с изучением теории и практики его организации; рассмотрены предприятия строительства в КР и особенности их деятельности в

современных условиях, оценено состояние организации стратегического управленческого учёта и порядок формирования производственных затрат; внедрен алгоритм основных этапов эффективной стратегии и осуществлении управленческого анализа с оценкой эффективности стратегических критериев учётной системы; применены аналитические процедуры по структурированию регрессионных моделей при осуществлении анализа показателей основного производства на основе методов математического моделирования; проанализировано развитие системы внутреннего управленческого аудита; предложены концептуальные направления развития стратегического управленческого учёта, с использованием современных цифровых технологий.

Степень использования. Практическое использование методических рекомендаций и предложений позволит повысить эффективность выполняемых работ и оказываемых услуг предприятий строительства, создать стройную систему управления в строительстве.

Область применения. Основные положения диссертационного исследования могут быть использованы в работе предприятий строительства и ряда вузов КР.

SUMMARY

dissertation Zenina Elena Vyacheslavovna on the topic “Problems of the organization and functioning of strategic management accounting in construction (based on materials from the Kyrgyz Republic)” for the degree of Doctor of Economic Sciences in the specialty 08.00.12 – accounting, statistics

Key words: strategy, management, cost, calculation, analysis, modeling, assessment, project, criteria, audit, forecast, digitalization, profit, risk.

The object of the study is the state and prospects for the development of strategic management accounting in construction.

The subject of the study is the principles, methods, tools and processes of analysis that are used in the organization and functioning of strategic management accounting.

The aim of the study is to study the theoretical, analytical, innovative foundations, methods, models and techniques for the formation of strategic management accounting in construction.

Research methods: economic and mathematical analysis and synthesis, observation, measurement and comparison, trend equations.

Scientific novelty of the results obtained: the theoretical and methodological concepts of the formation of an accounting system in the strategic innovative management of an enterprise have been established, with the polemics of the existing views of scientists from Central Asia, near and far abroad, on the process of strategic management in the formation of an accounting system; promising areas of strategic management accounting have been identified, with the study of the theory and practice of its organization; methods for its implementation

have been developed: analysis of accounting documentation, observation, expert assessment; an algorithm has been introduced for the main stages of an effective strategy and the implementation of management analysis with an assessment of the effectiveness of the strategic criteria of the accounting system; applied analytical procedures for structuring regression models when analyzing performance indicators of the main production based on mathematical modeling methods; the state of the organization of strategic analyzed the development of the internal management audit system to performance standards and quality characteristics, as the main process of determining management effectiveness, based on the analysis of information collected based on strategic goals; Conceptual directions for the development of strategic management accounting using modern digital technologies are proposed.

Degree of use. The practical use of methodological recommendations and proposals will make it possible to increase the efficiency of the work performed and services provided by construction enterprises, improve the quality and culture of service.

Application area. The main provisions of the dissertation research can be used in the work of construction enterprises and a number of universities in the Kyrgyz Republic.